

สถานภาพของชนมุสลิม ในอยุธยา

สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17

นันทวรรณ (เหมินทร์) ภู่อ่าง

คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

บทนำ

ประชากรในประเทศไทย ที่นับถือศาสนาอิสลาม หรือที่มักเรียกกันในปัจจุบันว่า “ชาวไทยมุสลิม” นับว่ามีจำนวนมากเป็นอันดับสองรองจากชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธ ประชากรมุสลิมเหล่านี้ สืบเชื้อสายมาจากชนหลายเชื้อชาติ หลายเผ่าพันธุ์ ทั้งที่เป็นเชื้อสายอาหรับ อิหร่าน อินเดีย มลายู จีน และอื่น ๆ

แต่แน่นอนหนีไปจากชุมชนชาวไทยมุสลิมเชื้อสายมลายู ในบริเวณเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่ติดต่อกับประเทศมาเลเซีย (จังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาส และสตูล) ที่มีผู้ให้ความสนใจศึกษากันค่อนข้างมากทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศแล้ว ก็กล่าวได้ว่าความรู้เกี่ยวกับชนมุสลิมในประเทศไทย ยังอยู่ในขอบเขตจำกัด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากชนมุสลิมในเขตอื่น ๆ นั้นไม่สู้มีปัญหาและ

อยู่กันกระจุกกระจาย มิได้รวมกันเป็นกลุ่มก้อนหนาแน่นเหมือนชนมุสลิมทางภาคใต้ ทำให้ยากต่อการศึกษา หรืออาจเกิดจากการที่ชนมุสลิมบางกลุ่มได้ผสมผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชนกลุ่มใหญ่ในสังคมไปแล้ว จะมียกเว้นก็เฉพาะกลุ่มที่พูดภาษาหรือมีวัฒนธรรมต่างออกไปมาก หรือที่เพิ่งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อไม่ถึงกี่ศตวรรษมานี้ ตามบริเวณภาคเหนือตอนบนของไทย (ที่เรียกว่าพวกจีนฮ่อ) เท่านั้น ทำให้ความสนใจศึกษาเรื่องของชุมชนดังกล่าวลดน้อยลงไปก็เป็นได้

อย่างไรก็ดี แม้ว่าชาวไทยมุสลิมจะมาจากหลายเชื้อชาติ มีภาษาและวัฒนธรรมดั้งเดิมที่แตกต่างกันไปตามพื้นที่ แต่คนเหล่านี้ก็ถือศาสนาอย่างเดียวกัน จะผิดแผกไปบ้างก็เฉพาะนิกายปลีกย่อย มีความผูกพันทางจิตใจและวัฒนธรรมอันสืบเนื่องจากศาสนาเหมือนกัน นับถือพระเจ้าองค์เดียวกัน

มีพระคัมภีร์และการปฏิบัติศาสนกิจเป็นแบบแผนให้ยึดมั่นอย่างเดียวกัน ปัญหาอยู่ที่ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องร้อยรัดชนมุสลิมเข้าไว้ด้วยกันได้มากน้อยแค่ไหน อย่างไร เหตุใดจึงมีชนมุสลิมหลายพวกหลายเผ่าอยู่ในประเทศไทย

การที่จะตอบคำถามเหล่านี้ได้หมด จำเป็นจะต้องเข้าใจภูมิหลังของชนมุสลิมต่างเชื้อชาติต่างเผ่าพันธุ์ที่มีอยู่ในประเทศไทย ว่ามีความเป็นมาอย่างไร มีสถานภาพ และบทบาท เช่นใดในสังคมไทย โดยหวังว่าความรู้เกี่ยวกับสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของชนมุสลิมในประเทศไทยจะช่วยให้เปิดทางไปสู่ความเข้าใจชนมุสลิมโดยถ่องแท้ได้

สถานภาพของชนมุสลิม

ชนมุสลิมนั้นแท้จริงมิได้เป็นคนแปลกหน้าสำหรับชาวไทยแต่ประการใดเลย คนไทยคุ้นกับชนต่างวัฒนธรรมเชื้อชาติหลายศาสนามานาน นอกจากประชาชนชาวจีน ซึ่งจัดว่าเป็นประชากรต่างด้าวที่เก่าแก่ เป็นที่รู้จักกันตามเมืองท่าหลายแห่งบนเส้นทางการค้าในราชอาณาจักรไทยมาแต่โบราณ¹ อันเป็นผลจากการค้าต่างประเทศที่ส่วนใหญ่ดำเนินไปกับประเทศจีนภายใต้ระบบบรรณาการแล้ว² การค้ากับประเทศเพื่อนบ้านในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นการค้าที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าที่ไทยทำกับประเทศจีนนัก ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ชักจูงชนมุสลิมให้เข้ามายังราชอาณาจักรไทย

การที่การค้าภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีลักษณะเป็นธุรกิจที่ต้องดำเนินไปตามเส้นทางการค้า และการขนส่งระยะยาว ทำให้สินค้าต้องผ่านมือพ่อค้าคนกลางไปตามเมืองท่าต่าง ๆ หลายทอด จากภายในภูมิภาคไปยังประเทศจีน อินเดีย ฯลฯ และจากยุโรปมายังเอเชีย ฯลฯ พ่อค้าคนกลางที่สำคัญก่อนหน้าที่พวกตะวันตกจะเข้ามาในต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ได้แก่พ่อค้าชาวจีน อินเดีย เปอร์เซีย อาหรับ ซึ่งเป็นพวกที่มีประสบการณ์สูงทางการ

ค้าและการเดินเรือ พ่อค้าจากตะวันออกกลางซึ่งส่วนใหญ่เป็นมุสลิม จะเดินทางจากเมืองท่าตามชายฝั่งโคโรมันเดล (Coromandel) หรือที่นักเดินเรือตะวันตกแต่ก่อนมักเรียกว่า ชายฝั่งมะบาร์ (ma'bar) หรือฝั่งตะวันออกของอินเดียได้ มายังดินแดนในเอเชียอาคเนย์³ พ่อค้าเหล่านี้มีบทบาทในฐานะคนกลางที่รับซื้อสินค้าพื้นเมืองซึ่งยังมิได้ผ่านกระบวนการผลิตและเป็นสินค้าอันเป็นที่ต้องการทั้งในตลาดเอเชียและยุโรป จากภายในภูมิภาคออกไปจำหน่าย แล้วรับสินค้าจากจีน อินเดีย หรือจากแหล่งผลิตอื่น ๆ เข้ามายังภูมิภาค

หลักฐานโปรตุเกสกล่าวถึงการที่พ่อค้ามุสลิมจากดินแดนต่าง ๆ เข้ามาติดต่อค้าขายและตั้งถิ่นฐานตามเมืองท่าภายใต้อิทธิพลของราชอาณาจักรอยุธยา เช่น เมืองท่าตะนาวศรี บนฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรลพบุรี ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15⁴

ชนมุสลิมกับการค้าในราชอาณาจักรอยุธยาในคริสต์ศตวรรษที่ 17

การค้าจะเป็นเหตุจูงใจที่สำคัญในการตั้งหลักแหล่งของชนต่างชาติในราชอาณาจักรอยุธยา เช่นเดียวกับในส่วนอื่น ๆ ของเอเชียอาคเนย์ ชนมุสลิมก็อยู่ในข่ายนี้เช่นกัน

ทำเลที่ตั้งอันเหมาะสมบนเส้นทางทางการค้าระหว่างมหาสมุทรอินเดียกับทะเลจีนใต้การเป็นศูนย์กลางสินค้าประเภทของป่าจากดินแดนตอนใน ของภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เสถียรภาพทางการเมืองที่ค่อนข้างมั่นคงในคริสต์ศตวรรษที่ 16 อีกทั้งบทบาทในการรวบรวมและกระจายสินค้าจากเมืองท่าใหญ่ - น้อยแถบคาบสมุทรอินโดจีนีเซียแหลมมลายู และตะวันออกไกล ทำให้กรุงศรีอยุธยาคึกคักด้วยธุรกิจการค้า และกลายเป็นเมืองท่าที่คับคั่งเมืองหนึ่งของภูมิภาค ที่พ่อค้านานาชาติจะเว้นจากการเข้ามาจอดแวะเสียมิได้

อยุธยาทำการค้ากับประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย โดยเฉพาะกับจีน อนุทวีป (อินเดีย) และเพื่อนบ้าน ในภูมิภาคเดียวกัน มาเป็นเวลาช้านาน ก่อนที่พ่อค้า ยุโรปจะมาถึง สำหรับการค้ากับทางอนุทวีปนั้น พ่อค้า มุสลิมจะแล่นเรือจากเมืองท่าอินเดีย ไปยังเมืองท่า ทางฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรมลายู เช่น ตรัง ไทรบุรี ภูเก็ต ตะนาวศรี หากประสงค์จะเดินทางต่อไปอยุธยา ก็อาจใช้เส้นทางบกขนสินค้าข้ามแหลม ไปยังอยุธยา จากนั้นก็ซื้อสินค้าจากอยุธยาคลับไป โดยใช้เส้นทางเดียวกันได้⁵ จากตะนาวศรี การค้ายัง ดำเนินไปกับเอเชียตะวันตก โดยเฉพาะกับพ่อค้าชาว กุจราตี (Gujerati) ชาวเบงกาลี (Benmgali) และ เมืองท่าปาไซและปีเดีย (Pasè & Pidie) แถบชายฝั่ง สุมาตราด้วย พ่อค้าจากเมืองเหล่านี้ หันมาใช้เมืองท่า ตะนาวศรีมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากโปรตุเกสซึ่งพยายามเข้าแทนที่พ่อค้ามุสลิม และผูกขาด การค้าเครื่องเทศในภูมิภาคเข้ายึดครองมะละกา อัน เป็นเมืองท่าศูนย์กลางการค้าที่ใหญ่ และสำคัญที่สุด ทางตะวันออก ในปี ค.ศ.1511 เช่นเดียวกับพ่อค้า อาหรับ เปอร์เซีย อียิปต์ เติร์ก และพ่อค้าอื่น ๆ ที่ต่อต้านโปรตุเกส⁶

สภาวะความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของ มะละกา เป็นประโยชน์ต่อราชอาณาจักรอยุธยา ในตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 16 เป็นอันมาก โดยเฉพาะเมื่อคำนึงถึงบทบาทสำคัญของพวกพ่อค้า มุสลิมในการค้าทางทะเล และการค้าชายฝั่งของภูมิภาคนี้มาโดยตลอด

นอกจากตะนาวศรี ซึ่งมีความสำคัญในการค้า กับพ่อค้ามุสลิมจากอินเดียแล้ว มะริดก็เป็นเมืองท่า อีกแห่งหนึ่งบนอ่าวเบงกอลที่มีความสำคัญไม่ยิ่ง หย่อนกว่ากัน เนื่องจากเป็นเมืองที่มีอ่าวสำหรับจอด เรือกำบังคลื่นลมได้ดี และยังสามารถใช้เส้นทางบก ผ่านตะนาวศรี ขนสินค้าเข้ามายังอยุธยา พ่อค้าจาก อินเดีย จากตะวันออกกลาง ไม่จำเป็นต้องไปถึงเมือง จีน เพียงแต่อาศัยมะริดที่อยู่กึ่งกลางเป็นแหล่งซื้อ-

ขาย แลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกัน ก็ช่วยประหยัด เวลาในการเล่นเรืออ้อมช่องแคบมะละกาไปได้อีกมาก

ขายการค้าที่พัฒนาไปในภูมิภาค ส่วนหนึ่งจะ เกี่ยวข้องกับการนำเข้าสินค้าผ้าจากอินเดีย เพื่อการ ใช้สอยในราชอาณาจักรอยุธยา⁷ โดยแลกเปลี่ยนกับ สินค้าอื่น ๆ เช่น พวกของป่าจากภายในภูมิภาค เอเชียอาคเนย์ จากนั้นบางส่วนจะถูกส่งต่อไปยังตลาด ญี่ปุ่นเพื่อแลกกับแร่เงินและผลิตผลอย่างอื่น ๆ ต่อไปอีก ซึ่งท้ายที่สุดก็จะหมุนเวียนกลับไปยังอิน-เดีย หลักฐานฮอลันดาในครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษ ที่ 17 พูดถึงกรุงศรีอยุธยาว่าเป็นที่รวมของสินค้า ต่าง ๆ จากตะวันออกไกล⁸

สินค้าออกของอยุธยา มักเป็นของธรรมชาติที่ ยังไม่ผ่านกระบวนการผลิต และได้จากการใช้แรงงานไพร่ในการรวบรวมจากป่าเป็นส่วนใหญ่ เช่น หนังกวาง เขาสัตว์ ไม้กฤษณา งาช้าง ฯลฯ การค้า เหล่านี้จะยิ่งทวีความสำคัญยิ่งขึ้นในคริสต์ศตวรรษ ที่ 17 เมื่อพวกยุโรปโดยเฉพาะฮอลันดาและอังกฤษ ซึ่งได้รับความดึงดูดจากสินค้าของอินเดียและ ตะวันออกไกลตลอดจนสินค้าประเภทเครื่องเทศของภูมิภาคเข้ามาค้าขายมากขึ้นในราชอาณาจักรอยุธยา พ่อค้าตะวันตกพบว่าพวกตนจำเป็นต้องติดต่อและ ต้องพึ่งพาอาศัยพวกมุสลิมที่กรุงศรีอยุธยา และตาม เมืองท่าในอิทธิพลของราชอาณาจักร ทั้งทางฝั่ง ตะวันออกและตะวันตกของคาบสมุทรมลายู เช่นที่ ปัตตานี นครศรีธรรมราช มะริด และตะนาวศรี ทั้ง ในฐานะพ่อค้าคนกลาง ล่าม นายท่า เจ้าพนักงาน พระคลังสินค้าของหลวง หรือแม้แต่คู่แข่งทางการค้า⁹ พ่อค้ามุสลิมจำนวนไม่น้อยเข้ามาตั้งหลักแหล่ง อยู่ตามเมืองท่าของราชอาณาจักร แต่จะด้วยเหตุ อะไรก็ตาม โดเม ปีเรส ตั้งข้อสังเกตในคริสต์ศตวรรษ ที่ 16 ว่า พ่อค้ามุสลิมกลับไม่กว้างขวางในหมู่ ชาวสยาม ผิดกับพวกพ่อค้าจีน ซึ่งได้สิทธิพิเศษและ เสียภาษีน้อยกว่าพ่อค้าต่างดาวชาติอื่น ๆ¹⁰

อันที่จริงเศรษฐกิจของราชอาณาจักรอยุธยา

ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 นั้น มิใช่เป็นเศรษฐกิจการค้าที่พัฒนาเต็มที่แต่อย่างใด ยังเป็นแบบพออยู่ได้ด้วยตนเอง (self-subsistence) การค้ากับชาติในเอเชียที่นำโดยชาวจีนและมุสลิม ยังอยู่ในระดับที่จะบริหารและจัดการได้ด้วยระบบราชการของท้องถิ่น หลักฐานทั้งของไทยและตะวันตกบ่งชี้ว่า เศรษฐกิจของอยุธยามีลักษณะเป็นเศรษฐกิจที่ถูกควบคุมจัดการ (administered economy) มากกว่ากล่าวคือพระมหากษัตริย์ทรงเข้าควบคุมจัดการเรื่องการค้าภายในและการค้าต่างประเทศ โดยผ่านองค์กรสำคัญที่เรียกว่า “พระคลังสินค้า” ซึ่งจะเข้าควบคุมการค้าต่างประเทศในลักษณะผูกขาด¹¹ แต่งสำเนาไปค้าขาย และเรียกเก็บภาษีขาเข้า – ออก จากพ่อค้าทุกคน¹²

หลักฐานฮอลันดากล่าวว่า โดยปกติคนไทยทั่วไปจะไม่ยุ่งกับการค้าต่างประเทศเลยจะมีก็แต่กษัตริย์ รองลงไปก็คือพวกเจ้านาย ขุนนาง เท่านั้นที่ทำการค้าต่างประเทศ แต่กษัตริย์ เจ้านาย และขุนนาง ซึ่งเป็นชนชั้นมูลนายในระบอบสังคมศักดินาก็มิได้ดำเนินการค้าเอง หากปล่อยให้อยู่ในความรับผิดชอบของเจ้าพนักงาน ผู้ดูแลพระคลังสินค้าของหลวง เจ้าพนักงานดังกล่าว (factor) ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 17 มักเป็นมุสลิม¹³ อยุธยาสามารถจัดการกับการค้าต่างประเทศอันซับซ้อนอยู่ได้หลายศตวรรษ โดยใช้ประโยชน์จากพ่อค้าชาวเอเชียผนวกกับพวกมุสลิมจากอินเดียและเอเชียตะวันออกเฉียง

สถานภาพของชนมุสลิมในราชอาณาจักรอยุธยา

หลักฐานฮอลันดาในตอนต้นและในครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 17 กล่าวถึงเจ้าพนักงานซึ่งเข้าใจว่าเป็นเกี่ยวข้องกับการค้าต่างประเทศหลายคน¹⁴ เช่น เจ้าพนักงานในตำแหน่งออกขุน (Ockonsiot -? ออกขุนศรียศ¹⁵) ออกพระ (opraechoela - ออกพระจุลา oppra Lacksemana - ออกพระลักษมานะ¹⁶)

ออกญาหรือออกพระ (okya Sinorat -? ออกญาศรีเนาวรัตน์? ออกญาศรีมะโนราช¹⁷) โดยระบุตำแหน่งออกญาศรีเนาวรัตน์¹⁸ ว่าเป็นมูลนายชั้นหัวหน้าของชนมุสลิม และเป็นหนึ่งในเจ้าพนักงานชั้นผู้ใหญ่ (chief factors) ที่ดูแลพระคลังสินค้า ในช่วงทศวรรษที่ 1630¹⁹ ดันแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง (ค.ศ.1629-1656 หรือ พ.ศ.2172-2199)

การที่ตำแหน่งหลายตำแหน่งในพระคลังสินค้า ถูกระบุว่าตกอยู่ในมือของชนมุสลิมแสดงว่าคนเหล่านี้ได้เข้ามามีบทบาทในวงการค้าต่างประเทศของอยุธยาแล้ว แต่จะเริ่มตั้งแต่เมื่อใดไม่ปรากฏ และคงจะมีอำนาจและอิทธิพลเหนือพ่อค้าต่างชาติที่เข้ามาติดต่อทางการค้ากับอยุธยาอยู่ไม่น้อย

อำนาจและอิทธิพลดังกล่าวแล้ว จะมีเหนือพ่อค้าต่างชาติมากน้อยแค่ไหน พิจารณาได้จากบัญชีรายชื่อบุคคลที่บริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา (ที่เรียกย่อ ๆ ว่า VOC) ซึ่งเข้ามาตั้งโรงค้าที่กรุงศรีอยุธยา ต้องให้ของกำนัลอยู่เป็นประจำ โดยถือเป็นรายจ่ายจำเป็น ไม่อาจตัดทอนได้ดังรายจ่ายอื่น ๆ หากยังหวังจะได้รับบริการเพียงพอจากฝ่ายไทย

ในรายงานของบริษัท ซึ่งแสดงรายละเอียดจำนวนเงินที่จ่ายและผู้รับประจำปี ค.ศ.1693 นอกไปจากออกญาพระคลัง ซึ่งมีชื่ออยู่ในรายการผู้รับเงินอันดับต้นสุด และมีรายชื่อบุคคลอื่น ๆ อีกสิบกว่าตำแหน่งแล้ว ยังมีชื่อออกหลวงเจียด (Okluang Chiat, Siat) ว่าเป็นผู้หนึ่งที่มีส่วนแบ่งในบัญชีดังกล่าว โดยได้รับเงินจำนวนมากเป็นของขวัญ เมื่อเทียบกับขุนนางคนอื่น ๆ ที่ดำรงตำแหน่งสูงกว่า กล่าวคือ ได้รับถึง 792 กิลเดอร์ (Guilders) ว่าเป็นรองอยู่ก็เฉพาะออกหลวงท้องสื่อ (Okluang Tonseo) ซึ่งได้รับ 864 กิลเดอร์²⁰ ในขณะที่พระคลังได้เพียง 648 กิลเดอร์²¹

การที่ขุนนางทั้งสอง (คือออกหลวงเจียดและออกหลวงท้องสื่อ) ซึ่งหลักฐานฮอลันดา กล่าวว่า เป็นเจ้าทำมุสลิมและเจ้าทำจีน²² ได้รับของกำนัลเป็น

เงินจำนวนมากจากบริษัทฮอลันดาก็ด้วยเหตุผลที่บริษัทเห็นว่าบุคคลทั้งสองเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ ในการช่วยป้องกันมิให้พ่อค้าคนอื่น ๆ ลักลอบส่งเขาและหนังสือตัวออกขายต่างประเทศ เขาตัวนั้นเป็นหนึ่งในรายการสินค้าออก ที่ทำรายได้มหาศาลให้แก่บริษัทในครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 17 โดยเฉพาะหลังจากที่บริษัทได้เอกสิทธิ์ในการค้าสินค้าประเภทนี้ ด้วยสนธิสัญญาที่ทำกับอยุธยา ปี ค.ศ.1664²³

น่าสังเกตว่า การที่คนมุสลิมหลายต่อหลายคน เข้ารับราชการสังกัดอยู่ในกรมเดียวกันคือการท่าขวา ขึ้นอยู่กับออกญาโกษาธิบดี หรือออกญาพระคลัง (Praelang, Bergkelang หรือที่เอกสารฝรั่งร่วมสมัยมักเรียกเพี้ยนเป็นบาร์กาลอง – Barcalon)²⁴ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่หนึ่งในจตุสดมภ์ ที่มีหน้าที่ต้องดูแลการค้าขาย เติมน้ำเรือสำเภา และเกี่ยวข้องกับพ่อค้าต่างชาติ นั้น น่าจะตรงกับคุณลักษณะและความสามารถพิเศษของชนมุสลิม อีกทั้งสะท้อนให้เห็นความสำคัญตลอดจนปริมาณการค้า ที่ชนมุสลิมทำกับราชอาณาจักรอยุธยาขณะนั้นได้เป็นอย่างดี ถึงขนาดต้องแยกงานบริหารออกเป็นกรมท่าขวา สำหรับติดต่อดูแลฝ่ายแขกโดยเฉพาะ คู่กับกรมท่าซ้าย ซึ่งติดต่อเกี่ยวข้องกับฝ่ายจีน โดยมีออกพระจุลา (หรือที่ภายหลังเขียนเป็นจุฬา) ราชมนตรีเป็นเจ้ากรมท่าขวาศักดินา 1400 คู่กับหลวงโชติก (หรือโชฎึก) ราชเศรษฐีเจ้ากรมท่าซ้าย ศักดินาเท่ากัน²⁵ ทั้งคู่ต่างก็เป็นพ่อค้าใหญ่ในหมู่แขกและจีน ทำหน้าที่เป็นหัวหน้าพวกแขกและหัวหน้าพวกจีนไปด้วยในตัว

เข้าใจว่า ตำแหน่งต่าง ๆ ในกรมท่าขวา ตั้งแต่เจ้ากรม (คือออกพระจุลาราชมนตรี) ปลัดกรม (ขุนราชเศรษฐี) เจ้าท่า (หลวงราชมนตรี) ลงมาจนถึงเจ้าพนักงานที่เป็นล่ามทั้งสี่คน ซึ่งมีบรรดาศักดิ์เป็นหมื่น (ได้แก่ หมื่นพิณจิราทิ หมื่นศรีทรงภาษา หมื่นสัจจาทิ หมื่นสำเรจวิทิ)²⁶ คงเป็นของพวกมุสลิมหรือเชื้อสายทั้งสิ้น อาจจะเพื่อความสะดวกในการติดต่อค้าขาย เนื่องจากเป็นผู้ที่คล่องแคล่ว มีประสบ

การมากทางการค้า ขำนาญรู้ทาง อีกทั้งยังคุ้นเคยและเข้าใจขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนภาษาของพ่อค้าในความดูแลรับผิดชอบของตนดีอยู่แล้ว ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นพ่อค้ามุสลิม ที่เดินเรือสำเภาไปมาค้าขายอยู่ตามเมืองท่าแถบชวา มลายู และบริเวณทะเลตะวันตกของไทยนั่นเอง

อนึ่ง ตำแหน่งเจ้าท่า หรือนายท่าของชนมุสลิม (Muslim Shahbandar) ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ต้องเกี่ยวข้องใกล้ชิดกับพ่อค้ามุสลิมที่เข้ามาค้าขายที่อยุธยานั้น หลักฐานฮอลันดาปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 เรียกว่าออกหลวงเจียด (Okluang Chiat, Siat) ในขณะที่เจเรเมียส ฟอน ฟลิต Jeramias Van Vliet หรือที่เอกสารไทยเรียกว่า วัน วลิต) ซึ่งเข้ามาประจำทำงานอยู่กับคลังสินค้าของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ในครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 17 กลับเรียกหนึ่งในบรรดาขุนนางไทยที่เขาต้องจ่ายของขวัญให้ว่า ออกหลวงสุด (Tsuit) ว่าเป็นเจ้าท่า ในจดหมายถึงบริษัทในปี ค.ศ.1636 (พ.ศ. 2179) ฟอน ฟลิตกล่าวถึงออกหลวงสุดราชมนตรี (Tsuijt Rajmontri) โดยมีรายละเอียดเพิ่มเติมว่า ทำงานให้กับออกญาพระคลัง²⁷ เข้าใจว่า บุคคลที่ถูกกล่าวถึงทั้งสองคงเป็นบุคคลคนเดียวกัน และตำแหน่งนี้คงจะเป็นตำแหน่งเดียวกับบุคคลที่ ฟอน ฟลิต เรียกว่าออกหลวงซด (Oloangh Tsiut) ในหนังสือพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา²⁸

อาจเป็นไปได้เช่นกันว่า ขุนนางที่เอกสารฝรั่งเรียกในชื่อต่าง ๆ กันดังกล่าวแล้วทั้งหมดแท้จริงหมายถึง ออกพระจุลาราชมนตรี เจ้ากรมท่าขวา ซึ่งมีบทบาทและอิทธิพลสูงยิ่งอยู่ในหมู่พ่อค้าฝ่ายแขก ขวา มลายู อังกฤษ ญวน ฝรั่งเศส²⁹

ฟอน ฟลิต กล่าวถึงพระเจ้าปราสาททอง (ค.ศ. 1629–1656) ซึ่งทรงเป็นพ่อค้ารายใหญ่ที่สุดในแผ่นดินขณะนั้นว่า ได้ทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีกับเจ้านายอินเดียทุกองค์ รวมตลอดถึงแคว้นแคว้นทั้งหลายในหมู่เกาะอินเดีย เพื่อให้เรือสำเภาของพระองค์

และของไพร่ฟ้า ไปค้าขายได้โดยเสรีตามเมืองท่าของประเทศเหล่านั้น³⁰ จึงเป็นไปได้อย่างมากว่า ในการดำเนินงานทางการทูต เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าดังกล่าว ขุนนางในกรมท่าขวา จะต้องเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วยไม่น้อยเลย โดยเฉพาะเมื่อคำนึงถึงการค้าตามชายฝั่งโคโรมันเดล และบริเวณอ่าวเบงกอลที่ทำกำไรมหาศาลให้แก่อยุธยาเวลานั้น ก็คงอยู่ภายใต้อิทธิพลของพ่อค้าอินเดียอยู่แล้ว

ขุนนางมุสลิมชั้นผู้ใหญ่ในกรมท่าขวา ในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง คงจะเป็นที่ไว้วางพระทัยมิใช่น้อย และน่าจะมีส่วนอย่างมากในการช่วยเพิ่มพูนพระราชทรัพย์เข้าสู่ท้องพระคลัง ทั้งในแง่การส่งเสริมพระราชโขนบายผูกขาดการค้ากับต่างประเทศ และในแง่ควบคุมการค้าภายในราชอาณาจักรให้มากขึ้น ถึงแม้ว่าวิธีนี้จะมีผลให้การลงทุนภายในไม่พัฒนาและเป็นอุปสรรคต่อการค้าต่างประเทศอยู่บ้าง เนื่องจากสินค้าออกส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าผูกขาด แต่ก็ยังมีช่องว่างให้พ่อค้าต่างชาติบางกลุ่ม โดยเฉพาะพ่อค้ามุสลิม เข้ามามีส่วนในสินค้าพื้นเมืองบางอย่างที่มีได้ผูกขาด³¹

อำนาจและบทบาทของขุนนางมุสลิม เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาของพ่อค้าต่างชาติ ในช่วงต้นแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง อย่างน้อยก็ในกรณีการลงโทษออกญาพิชิต (Oyapieschyt) ที่กล่าวกันว่า เป็นต้นเหตุในบริษัทฮอลันดาได้รับความเสียหายอย่างมากใน ค.ศ.1636 ออกญาพิชิตนั้นถูกระบุว่าเป็น “แขกมัวร์”³²

หากจะถือเอาตามประวัติของต้นตระกูลขุนนาง ในแผ่นดินนี้เองที่ขุนนางมุสลิมได้รับการกล่าวขวัญกันว่า ได้ก้าวขึ้นสู่จุดสุดยอดของระบบราชการไทยเป็นครั้งแรก โดยขึ้นรับตำแหน่งจางวางกรมมหาดไทย เป็นที่เจ้าพระยาบวรราชนายก³³ ตำแหน่งนี้ ถือได้ว่าเป็นเกียรติยศอย่างสูงสำหรับชนต่างชาติ แสดงถึงความไว้วางพระทัย ด้วยหมายถึงการได้เป็นที่ปรึกษาในการปกครองแผ่นดินนั้น

เอง³⁴

มุสลิมผู้ได้ดำรงตำแหน่งดังกล่าว คือ เงอะหมัด (Sheik Ahmad) พ่อค้า “ชาติมะหันและเป็นชาวเมืองกุนีในแผ่นดินอาหรับ”³⁵ ซึ่งเข้าใจว่าคงจะเป็นชาวอิหร่าน (หรือที่เรียกเปอร์เซียสมัยนั้น) เพราะอธิบายว่าเป็นแขกเจ้าเซ็นชาวเมืองกุนี³⁶ เงอะหมัดมีศักดิ์เป็นลุงของอากอ มุฮัมมัด (Aqa Muhammad Astarabadī) หรือออกญาศรีเนาวรัตน์ ขุนนางในกรมท่ากลาง³⁷ ซึ่งหลักฐานเปอร์เซียในครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 17 กล่าวว่าเป็นคนสนิท และเป็นคนโปรดของสมเด็จพระนารายณ์³⁸

ชาวอิหร่านจะเข้ามามีส่วนในระบบราชการไทยตั้งแต่เมื่อใดไม่ปรากฏ หลักฐานเปอร์เซียกล่าวถึงการเข้ารับราชการของคนอิหร่านอย่างแน่ชัดเป็นครั้งแรก ในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง³⁹

อิบรอฮิม เลขานุการทูตในคณะของสุซัยน์ เบก (Husain Beg) ราชทูตเปอร์เซีย⁴⁰ ที่พระเจ้าชาห์ สุลัยมาน (Shah Sulaiman the Safavid 1666-1694) ส่งมาตอบแทนคณะราชทูตของสมเด็จพระนารายณ์ (ค.ศ.1656-1688 หรือ พ.ศ.2199-2231) ได้ประมาณจำนวนชาวอิหร่านในอยุธยาไว้ เมื่อปลายปี ค.ศ.1685 ว่า มีอยู่ราว 30 คน⁴¹

ไม่มีหลักฐานว่าพ่อค้าจากเปอร์เซียเดินทางมาถึงอยุธยาตั้งแต่สมัยใด แม้จะปรากฏร่องรอยเกี่ยวกับการค้าและการเดินเรือของพวกอาหรับ และเปอร์เซียมานาน ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษแรก ๆ ก่อนสมัยอิสลามแล้ว⁴² และแม้หลักฐานอาหรับจะกล่าวถึงพ่อค้าจากเมืองชาฮฺ-รี-นาว (Shahr-i-nao เป็นคำเก่าแก่ที่คนเปอร์เซียใช้เรียกกรุงศรีอยุธยา) ว่าเดินทางไปค้าขายไกลถึงเมืองท่าฮอร์มุซ Hormuz ในอ่าวเปอร์เซีย ตั้งแต่ครั้งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 15 ก็ตาม⁴³ แต่ก็ไม่มีพบหลักฐานใดยืนยันอย่างแน่ชัดถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวเปอร์เซีย นอกจากข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับคำว่า ตลาด “ปสาน” ที่ปรากฏอยู่ในจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ด้านที่ 3 บรรทัดที่ 1-2⁴⁴

ที่มีผู้สันนิษฐานว่า น่าจะมาจากคำบาซาร์ (bazaar) ในภาษาเปอร์เซีย⁴⁵

สันนิษฐานว่า การค้าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มุสลิมเดิมทางเข้ามาทำมาหากินในกรุงศรีอยุธยา⁴⁶ เช่นเดียวกับชนต่างชาติอื่น ๆ แม้จะไม่ทราบระยะเวลาแน่นอนที่พวกอิหร่านหรือเปอร์เซียเข้ามายังอยุธยา แต่การที่หลักฐานขอลันดากล่าวถึงบทบาทของออกญาพิชิต ขุนนางแขก ใน ค.ศ.1636⁴⁷ และหลักฐานเปอร์เซียพูดถึงอากอ มุฮัมมัด ในฐานะเสนาบดีมุสลิมใน ค.ศ.1685⁴⁸ ชวนให้เข้าใจว่า พวกอิหร่านคงจะเข้ามาตั้งถิ่นฐานที่อยุธยาก่อนหน้านี้มานานแล้ว จนกระทั่งสามารถรับราชการได้เข้าขั้นสู่อำนาจตำแหน่งอันทรงอำนาจและอิทธิพลในกรมทำได้สันนิษฐานว่า พวกอิหร่านคงจะมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระเจ้าปราสาททอง มาตั้งแต่ครั้งที่ฝ่ายหลังยังเป็นเพียงจมนัศรีสรรัักษ์⁴⁹ ในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม (ค.ศ.1610-1628 หรือ พ.ศ. 2153-2171) และมีบทบาทต่อมา ในช่วงเวลาอันสืบสานทางการเมืองปลายรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม⁵⁰

ไม่ว่าข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องราวของต้นตระกูลขุนนางจะเป็นอย่างไร สิ่งหนึ่งที่ดูจะเห็นกันได้ขณะนั้น คือสายสัมพันธ์ระหว่างราชวงศ์ปราสาททองกับประชาคมอิหร่าน ซึ่งได้รับการกล่าวอ้างจากบันทึกเลขานุการทูตเปอร์เซีย ในอีกหลายทศวรรษต่อมาว่า สมเด็จพระนารายณ์ทรงคบหาสนิท

สนมกับพวกอิหร่านมาตั้งแต่ครั้งยังทรงเยาว์พระชันษา จนทรงคุ้นเคยกับวิถีการดำเนินชีวิตของพวกอิหร่าน⁵¹ หลักฐานเปอร์เซียยังกล่าวอีกด้วยว่า พวกอิหร่านมีบทบาทสำคัญในการช่วยให้สมเด็จพระนารายณ์ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ โดยทำให้เหตุการณ์ซึ่งราชย์กลมกลืนเข้ากับพิธีทางศาสนาที่เรียกว่าตะอูซียะฮ์ (ta'ziyat)⁵² ในเดือนมุฮรรรอม (Muharram) ของพวกอิหร่าน

ในบรรดาผู้สนับสนุนสมเด็จพระนารายณ์ที่เป็นคนต่างชาตินั้น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาพูดถึงพวกคาด จาม ขวา มลายู รวมทั้ง “พระจุลาพระพนัง” ด้วย⁵³ แต่เหตุการณ์ดังกล่าวก็ออกจะสับสนอยู่มาก หลักฐานขอลันดาร่วมสมัยกล่าวว่า สมเด็จพระนารายณ์ได้เคยทรงทบทวนขอความช่วยเหลือจากพวกขอลันดามาตั้งแต่เดือนสิงหาคม⁵⁴ แต่ฝ่ายนั้นเบี่ยงบ่ายอ้างว่าไม่มีคนพอ ครั้นถึงปลายเดือนตุลาคม สมเด็จพระนารายณ์ก็ทรงลงมือปฏิบัติการ ยึดอำนาจจากสมเด็จพระศรีสุธรรมราช (ครองราชย์อยู่ระหว่าง 8 สิงหาคม – 26 ตุลาคม ค.ศ.1656 หรือ พ.ศ.2199) ได้สำเร็จ โดยได้รับความช่วยเหลือจากพรรคพวกของพระองค์จากลูกครึ่ง ไทย-ญี่ปุ่น ขวามลายู ปัตตานี และบางที่อาจมีพวกเปอร์เซียมุสลิมด้วย⁵⁵

ภายหลังเหตุการณ์นั้นแล้ว เข้าใจว่าคงจะมีการพระราชทานบำเหน็จรางวัลพวกที่มีความดีความชอบ ให้ดำรงตำแหน่งต่าง ๆ หรือเลื่อนฐานะให้สูงขึ้น สำหรับพวกมุสลิมโดยเฉพาะประชาคมอิหร่านนั้น อิบริฮิมกล่าวว่าสมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงแต่งตั้งชาวอิหร่านผู้หนึ่งขึ้นเป็นอัครมหาเสนาบดี⁵⁶ เขาระบุชื่อชาวอิหร่านผู้นั้นว่า ชื่อ อับดุล รัชซาก ('Abdu'r-Razzāq) เป็นชาวเมืองจีลาน (Gilan) แต่หลังจากอยู่ในตำแหน่งเพียงไม่กี่ปี ขุนนางผู้นี้ก็ต้องพระราชอาญา ถูกจำขังและตายในคุก⁵⁷

ขณะที่เลขานุการทูตเปอร์เซีย บอกเหตุผลการต้องราชทัณฑ์ของเสนาบดีชาวอิหร่านแต่เพียงว่า

เกิดจากการใช้อำนาจไปในทางที่ผิด⁵⁸ หลักฐานฮอลันดาให้รายละเอียดมากกว่านั้น โดยกล่าวว่า ขุนนางในกรมทำผู้ซึ่งเป็นคู่แข่งทางการค้าของบริษัทและดูเหมือนจะเป็นมุสลิมเปอร์เซีย ได้แสดงท่าที่เป็นปฏิปักษ์ต่อฮอลันดา จัดขบวนการค้าขายระหว่างบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดากับประเทศญี่ปุ่น ด้วยการยกเลิกสิทธิพิเศษต่าง ๆ ทางการค้า และยังบังคับซื้อสินค้าทุกชนิดที่บริษัทเตรียมไว้สำหรับค้ากับญี่ปุ่น เอาเข้าสำเภาของหลวง⁵⁹

เวลานั้น ความสำคัญของอยุธยาในสายตาของฮอลันดา มิได้อยู่ที่เป็นแหล่งป้อนเสบียงให้แก่บริษัทที่เกาะชวาอีกต่อไปแล้ว หากอยู่ที่การค้าซึ่งบริษัททำกับประเทศญี่ปุ่น เมื่อการค้าดังกล่าวมีท่าจะประสบความลำบาก เพราะถูกแข่งขันจากฝ่ายไทย และต้องสูญเสียสิทธิพิเศษทางการค้า (เช่าสัตว์และหนังสัตว์) ตลอดจนเหตุผลปลีกย่อยอื่น ๆ อีก บริษัทจึงตัดสินใจถอนตัวออกจากการค้าที่อยุธยา ในเดือนมีนาคม ค.ศ.1663⁶⁰ (พ.ศ.2206)

สถานการณ์ดังกล่าว ทำให้ความตกใจให้กับฝ่ายไทยเป็นอันมาก สมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งกำลังคิดพันการศึกกับหัวเมืองทางเหนือ จึงทรงส่งทูตไปยังเกาะชวา เพื่อชี้แจงข้อเท็จจริงให้รัฐบาลฮอลันดาที่ปัตเตเวียทราบ ว่า เหตุการณ์ที่ผ่านมาทั้งหมด เป็นการกระทำโดยพลการของขุนนางมุสลิม ที่คิดเปลี่ยนแปลงวิธีการค้าขายเอง บัดนี้ ได้มีการลงโทษขุนนางผู้นั้น และยกเลิกข้อจำกัดต่าง ๆ ตลอดจนจัดการคืนสินค้าที่บริษัทเตรียมไว้ สำหรับส่งไปขายที่ญี่ปุ่นให้แล้ว⁶¹

การละเมิดสิทธิพิเศษทางการค้าของฮอลันดานั้น แท้จริงเกิดจากความพยายามของเสนาบดีมุสลิม อับดุลรัชชาค ในอันที่จะหารายได้มาให้กับพ่อค้ารายจ่ายในภาวะสงคราม เนื่องจากในทศวรรษแรกที่ขึ้นเสวยราชย์ สมเด็จพระนารายณ์ทรงทำสงครามหลายครั้งกับลานนา และพม่า⁶² ทำให้สิ้นเปลืองมากทั้งกำลังผู้คนและทรัพย์สิน วิธีที่สะดวกที่

สุด (ซึ่งเสนาบดีมุสลิมเลือกใช้ในฐานะที่เข้าใจว่าเป็นพระคลัง) ก็คือการผูกขาดสินค้าส่งออกเพิ่มเติมจากที่เคยผูกขาดมาแล้ว รวมทั้งเขาและหนังสัตว์ ซึ่งทางฝ่ายฮอลันดาอ้างว่าเคยได้สิทธิเป็นผู้ผูกขาด (เพียงแต่ยังมีได้มีการรับรองให้เป็นกิจลักษณะเท่านั้น) เมื่อมีการทำสนธิสัญญากันใหม่ใน ค.ศ.1664 (พ.ศ.2207) ระหว่างบริษัทฮอลันดากับอยุธยา ภายใต้อัตนงสิทธิ์เกือบเหมือนเดิม (โดยฝ่ายไทยให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่ฮอลันดาเพิ่มเติมนอกเหนือจากการผูกขาดเช่าสัตว์) ก็ทำให้ฝ่ายฮอลันดาพอใจและกลับมาเปิดโรงค้าใหม่ที่อยุธยาในปีเดียวกัน⁶³

แม้จะเกิดเรื่องราวถึงขั้นกระทบกระเทือนความสัมพันธ์ทางการค้ากับบริษัทฮอลันดาดังกล่าวแล้ว แต่ดูเหมือนชนมุสลิม โดยเฉพาะประชาคมอิหร่าน จะยังคงได้รับความไว้วางใจจากราชสำนักดีอยู่ จะเห็นได้จากการที่พ่อค้าชาวอิหร่าน อากอ มุฮัมมัด (Āqā Muhammad) ชาวเมืองอัศตะราบาด (Astarābād) ได้รับแต่งตั้งเป็นเสนาบดีในเวลาต่อมา⁶⁴

แท้จริง อากอ มุฮัมมัดก็ได้เป็นคนแปลกหน้ามาจากต่างประเทศโดยตรง เหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้ได้เข้าสู่ระบบราชการไทย น่าจะมาจากสายใยความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติกับขุนนางเก่าในราชสำนัก ในฐานะเป็นหลานของเจกอะหมัด⁶⁵

การได้เข้าสู่ระบบศักดินาในสังคมไทย ก็นับว่ามีโชตเรื่องเล็กน้อยเลย หากหมายถึงการได้ยศฐาบรรดาศักดิ์ ตำแหน่งอันมีหน้ามีตา สิทธิพิเศษ บริวารและไพร่กำลังคน ซึ่งสัมพันธ์กับจำนวนศักดินาตามหน้าที่และความรับผิดชอบของตน⁶⁶ เปลี่ยนสถานภาพจากสามัญชนขึ้นเป็นมูลนายคนหนึ่ง มีโอกาสเผ้าแหนไถลัด มีสิทธิมีเสียงในการประชุมเสนาบดี ตัดสินข้อราชการสำคัญ ๆ อีกทั้งยังได้เข้ามามีส่วนร่วมในวัฒนธรรมราชสำนัก อันเป็นศูนย์รวมความเจริญทุกด้านของราชอาณาจักรอยุธยา

ดูเหมือนอากอ มุฮัมมัด จะมีคุณสมบัติเหมาะ

สมสำหรับตำแหน่งอยู่มาก เลขาการทูตเปอร์เซียกล่าวยกย่องบุคคลผู้นี้ไว้ในบันทึกของเขาว่า เป็นคนสามารถฉลาดเฉลียว มีเหตุผลกริปด้วยความรู้กว้างขวางทั้งด้านการเมือง การปกครอง มุ่งมั่นทำงานจนเต็มสติกำลัง เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของราชอาณาจักรอยุธยา จนเป็นที่ประจักษ์แก่ผู้ใกล้ชิดทุกคน⁶⁷ จึงไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า เขามีอิทธิพลอย่างมากต่อสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งโปรดรับฟังคำแนะนำในเรื่องต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการบริหาร การดำเนินนโยบายทางการเมืองและการทูตเรื่องราวของกษัตริย์ต่างแดน วิธีการปกครองบ้านเมือง ชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีแปลก ๆ⁶⁸ สิ่งเหล่านี้ นอกจากจะเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความโปรดปราน ความเชื่อถือในตัวขุนนางมุสลิมผู้นี้แล้ว ยังสะท้อนคุณลักษณะเด่นประการหนึ่งในองค์พระมหากษัตริย์ไทยขณะนั้น นั่นคือความสนพระทัยในเหตุการณ์บ้านเมืองและผู้คนในโลก คุณลักษณะนี้ เป็นที่ยอมรับและกล่าวขวัญถึงในหมู่ชาวต่างชาติที่เข้ามายังอยุธยาโดยทั่วไป⁶⁹

พระคลังนั้น นอกเหนือจากดูแลการใช้จ่ายเงินแผ่นดินแล้ว หน้าที่ ๆ เกี่ยวข้องกับการค้าสำเภาของหลวง อันเป็นรายได้หลัก ยังเป็นเหตุให้ต้องเกี่ยวข้องรับผิดชอบกับการติดต่อต่างประเทศอีกด้วย หลักฐานเปอร์เซียชวนให้เข้าใจว่า ในสมัยของอากอ มุฮัมมัด (ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเสนาบดีคลัง) มีการส่งราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศเปอร์เซีย(หรืออิหร่าน) โดยมีฮัจญี ซาลิม มาซันดรานี (Hajī Salīm Māzandrānī) ชาวอิหร่านในกรุงศรีอยุธยา⁷⁰ เป็นราชทูต นำพระราชสาส์นและของกำนัล ไปตอบแทนแก่พระเจ้าชาห์สุไลมาน (Shāh Sulaimān the Safavid) ที่นครอิสฟะฮาน (Isfahan) เมื่อ ค.ศ.1682 (พ.ศ.2225) อิบรอฮิมกล่าวว่ากษัตริย์ไทยเคยส่งทูตไปเปอร์เซียหลายครั้งแล้ว แต่ไปไม่ถึง⁷¹ ส่วนการที่ไม่ส่งคนไทยไปเป็นราชทูต นอกจากเพื่อความสะดวกในการติดต่อ ด้วยเหตุที่ชาวอิหร่าน

ย่อมคุ้นเคยกับภาษาและขนบประเพณี ตลอดจนสามารถเข้าถึงราชสำนัก และขุนนางชาติเดียวกันได้มากกว่าแล้วยังแสดงถึงความไว้วางพระทัยในคนมุสลิม และอิทธิพลของพระคลังในเวลานั้นด้วย

เข้าใจว่า เป้าหมายสำคัญรองลงไปจากการติดต่อทางการทูต ก็คือผลประโยชน์ทางการค้าของราชอาณาจักร อันเป็นพระราชโบายที่สืบเนื่องมาจากแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง มีหลักฐานว่าสมเด็จพระนารายณ์มักทรงส่งราชทูตนำของขวัญไปกำนัลแก่เจ้าผู้ครองนครในอินเดีย เช่น พระราชทานแก่เจ้าเมืองไฮเดอราบาด (Haiderābād) ตลอดจนบรรดาประมุขของแว่นแคว้นต่าง ๆ เสมอ⁷² หลักฐานฮอลันดากล่าวว่า สมเด็จพระนารายณ์โปรดฯ ให้สร้างคลังเก็บสินค้าไว้ในอนุทวีป (เช่นที่เบงกอล และกอลคอนดา) ในช่วงทศวรรษที่ 1680 เพื่อช่วยในการแข่งขันทางการค้ากับอินเดีย⁷³ สินค้าที่ส่งเข้าจากอนุทวีปนั้น ส่วนใหญ่เป็นผ้าผืนแพรพรรณ ซึ่งบางชนิด ถึงกับสั่งทอเป็นพิเศษเพื่อขายในตลาดไทยเท่านั้น⁷⁴ สินค้าเข้าจากอินเดีย นำกำไรตอบแทนจำนวนมากให้แก่พ่อค้า

ที่ควรกล่าวถึงในการค้ากับอินเดียอีกอย่างหนึ่ง คือการค้าช้าง ไทยส่งช้างออกไปขายที่เดกคานและเบงกอล เนื่องจากอยู่ไม่ไกลมาก หลักฐานร่วมสมัยอ้างว่า หลังจากนำสินค้าต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ต้องการของไทยเข้ามาขายหมดแล้ว พ่อค้าจะซื้อช้างกลับออกไป⁷⁵ การค้าช้างกับอินเดียทำรายได้ให้แก่ท้องพระคลังปีละไม่น้อยเลย⁷⁶

ความสำคัญทางการค้ากับอินเดีย ซึ่งนับได้ว่าเป็นการค้าที่มีการแข่งขันสูงมากอีกแห่งหนึ่ง ทำให้บริเวณฝั่งทะเลตะวันตก ทวีความสำคัญยิ่งขึ้นใน

ครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 17 พ่อค้าที่มีบทบาทมากในอาณาบริเวณนี้ ส่วนใหญ่เป็นมุสลิมจากอินเดียและเปอร์เซีย ที่มาตั้งรกรากในราชอาณาจักรอยุธยา ดำเนินธุรกิจการค้าได้ผลดีมาก จนไม่เพียงแต่จะเป็นเจ้าของเรือเองเท่านั้น ฐานะอันมั่งคั่งยังส่งให้มีอำนาจในการบริหารเมืองท่ามะริดและตะนาวศรี นายยอร์ชไวท์ (George White) พ่อค้าอิสระชาวอังกฤษ บันทึกไว้ใน “รายงานการค้าของสยาม” (a Report on the Trade of Siam) เมื่อปี ค.ศ. 1678 (พ.ศ. 2221) ว่าพวกเปอร์เซียและพวกมัวร์ (ในที่นี้หมายถึงมุสลิมอินเดีย) เป็นผู้กุมการค้า และเป็นเจ้านายของอาณาบริเวณนี้ เนื่องจากได้ครองตำแหน่งเจ้าเมืองมะริด อุปราชเมืองตะนาวศรี และเป็นเจ้าเมืองสำคัญ ๆ บนเส้นทางบกจากตะนาวศรี ไปจนถึงอยุธยา⁷⁷

การที่ชนมุสลิมครองความเป็นเจ้าตามเมืองท่าค้าขายที่สำคัญ ๆ ในสมัยนั้น ทำให้ได้เปรียบคู่แข่งทางการค้าอื่น ๆ โดยเฉพาะคู่แข่งชาติตะวันตก อิบรอฮิมกล่าวว่า บางขณะก็มีผลให้บริษัทฮอลันดาถึงกับล้มเลิกการค้าผ้าไปเสียเลย⁷⁸ เนื่องจากไม่อาจแข่งขันทางการค้ากับราชอาณาจักรอยุธยา ในบริเวณมหาสมุทรอินเดีย เฉพาะอย่างยิ่งบริเวณอ่าวเบงกอล และทะเลอันดามัน ซึ่งตกอยู่ภายใต้ความควบคุมของพวกมุสลิมได้⁷⁹

ความสามารถทางการเดินเรือทะเล เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชนมุสลิมเข้ามามีบทบาทสำคัญในการค้า บาทหลวงเดอ ชัว ซีย์ (Abbé de Choisy) กล่าวถึงพวกมัวร์และมลายูในครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 17 ว่า เป็นกำลังสำคัญในการเดินเรือทะเลเช่นเดียวกับคนจีน เนื่องจาก “...ชาวสยามนั้นดีแต่เดินเรือในแม่น้ำเท่านั้นแล้ว”⁸⁰ หลักฐานฝรั่งเศสสมัยเดียวกันยืนยันคุณลักษณะของคนสยามที่ “...ไม่มีเรือและไม่รู้จักวิชาการค้ากับเดินเรือ...”⁸¹

ปรากฏว่า อยุธยาหันมาใช้ลูกเรือที่เป็นลูกครึ่งไทย (จีน) กับลูกเรือมุสลิมแทน ในช่วงเวลาที่การ

ใช้คนจีนบนเรือสำเภาไทยเป็นสิ่งต้องห้าม ตามสนธิสัญญาที่ทำกับบริษัทฮอลันดา ฉบับปี ค.ศ.1664 หลักฐานฮอลันดาระายงานว่าในระบะสามทศวรรษระหว่าง ค.ศ.1664-1694 (พ.ศ.2207-2237) มีเรือสำเภาไทยไปค้าที่ญี่ปุ่นถึง 77 ลำ เป็นเรือของกษัตริย์⁸² เสีย 54 ลำ ขณะที่เรือของบริษัทฮอลันดาเองที่ไปค้ากับญี่ปุ่นมีเพียง 31 ลำ เท่านั้น⁸³

การค้ากับชาติต่าง ๆ ในเอเชียที่นำโดยชาวจีนและชนมุสลิมขณะนั้น นับว่าได้พัฒนาไปอย่างมาก ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจการค้าดังกล่าวดำเนินไปพร้อม ๆ กับการหาผลประโยชน์ส่วนตัว แท้จริงขุนนางส่วนใหญ่หรือทั้งหมดเวลานั้นก็ไม่เคยแยกสองสิ่งนี้ออกจากกันแต่อย่างใด ยิ่งมีสถานะสูงในราชการมากเท่าใด ยิ่งจะมีช่องทางให้สามารถใช้อำนาจจากตำแหน่ง เพื่อผลประโยชน์และความเป็นปึกแผ่นทางเศรษฐกิจส่วนตัวมากขึ้นเท่านั้น

เลขาการทูตเปอร์เซีย พุดถึงอากอ มุฮัมมัดว่า ได้สัมปทานป่าที่มีไม้กฤษณา (aloes wood) ซึ่งนับเป็นไม้ที่มีค่าหายาก เป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้สำคัญอย่างหนึ่งในบรรดาของป่าจากอยุธยา ด้วยเหตุที่ไม้กฤษณานิคมดีมาก และเป็นที่ต้องการในท้องตลาด (โดยเฉพาะตลาดอินเดีย) นั้น มาจากป่าลึกของไทย⁸⁴

แต่ผลพลอยได้เหล่านี้ ก็คงจะเกิดจากความสามารถของขุนนางมุสลิมผู้นี้ด้วย ที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงไว้วางพระทัย มีหลักฐานที่ควรเชื่อได้ในสมัยนั้นว่า สมเด็จพระนารายณ์โปรดใช้คนต่างด้าว “...ยิ่งกว่าคนพื้นเมืองในประเทศของพระองค์เองเสียอีก ถ้าพระองค์ทรงเห็นว่า บุคคลผู้นั้นมีความเฉลียวฉลาด ซื่อสัตย์และมีความประพฤติดี...”⁸⁵

นั่นเป็นเหตุผลประการหนึ่งที่ทำให้ราชสำนักของสมเด็จพระนารายณ์มีทหารอาสาต่างชาติและทหารจ้างอยู่จำนวนไม่น้อย เดอ ชัวซีย์ รายงานว่า “ตามปกตินั้น ทหารรักษาพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดินประกอบ

ด้วยกองร้อยทหารม้าชาวชาติที่นับถือศาสนาพระมะหะหมัด
สองกองร้อย กับทหารม้าชาติอื่นอีกสองกองร้อย....”⁸⁶

นอกนั้นเป็นทหารราบชาวไทยและกองอาสาชาติ
ต่าง ๆ เช่น กองอาสาหมอญ ลาว กัมพูชา ฯลฯ ราย
งานนี้ ได้รับการยืนยันจากเลขานุการทูตเปอร์เซีย
ที่กล่าวว่า ความคิดเรื่องการนำชาวอิหร่าน 200 คนที่
ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ในอินเดีย เข้ามาเป็นทหารรักษาพระ
องค์สมเด็จพระนารายณ์นั้น เป็นความคิดของ
อากอ มุฮัมมัด⁸⁷ ส่วนใหญ่ทหารรักษาพระองค์ชาว
อิหร่านดังกล่าวแล้ว เป็นคนที่มิพื้นเพเดิมมาจากเมือง
อัสตะราบาด (Astarābād) และเมืองมาซันดาร์ราน
(Māzandarān) อันเป็นถิ่นฐานเดิมของอากอ มุฮำ-
มัด และสหายของเขาที่เป็นเจ้าเมืองเพชรบุรี

ในจำนวนทหารสองกองร้อยนั้น มีนายทหาร
ระดับหัวหน้าชั้นนายร้อยสองนายมีตำแหน่งเป็น
ยูซ บาชีส์ (Yūz Bāshīs)⁸⁸ ทั้งสองนายได้ทำหน้าที่
ช่วยรับรองคณะราชทูต ของพระเจ้าซาร์ สุไล-
มาน ตั้งแต่แรกมาถึง⁸⁹

การใช้ทหารจ้างชาวต่างชาติ เป็นทหารรักษา
พระองค์ แม้จะมีใหม่ของใหม่ เนื่องจากไทยไม่เคย
มีทหารอาชีพเป็นทหารประจำการ แต่ในบางครั้ง
การปล่อยให้มีทหารอาสาต่างชาติจำนวนไม่น้อยใน
กรุงศรีอยุธยา⁹⁰ หรือมีทหารจ้างต่างด้าวในราช
สำนัก กลับจะยิ่งทำให้การเมืองภายในที่สลับซับซ้อน
อยู่แล้ว⁹¹ ยิ่งยากสับสนยิ่งขึ้นไปอีกหลายเท่า

ส่วนหนึ่งของความสับสนยุ่งยากนั้น เกิดจาก
ความแตกแยกภายในของทหารจ้างต่างด้าวในราช
สำนัก อันจะเป็นผลข้างเคียงให้อำนาจของอากอ มุฮำ-
มัดพลอยสั่นคลอนไปด้วยในเวลาต่อมา⁹²

แท้จริง อำนาจและความมั่งคั่งของขุนนางใน
ระบอบศักดินาของไทย ก็มีไข่สิ่งถาวรแต่ประการใด
อยู่แล้ว อาจถูกริดรอนลงได้ในพริบตาตามความแปร
ผันทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งย่อมขึ้นอยู่กับน้ำ
พระทัย และพระราชอัธยาศัยของพระมหากษัตริย์
เฉกเช่นชีวิตอันไร้เสถียรภาพของขุนนางไทย

ทั้งหลายในราชสำนักงานเวลานั้น ซึ่งอาจต้องราช
ทัณฑ์ ถูกถอดถอนจากตำแหน่ง ยศฐา บรรดาศักดิ์
ราชทินนาม และศักดินา ตลอดจนไพร่กำลังคนที่
กำลังครอบครองอยู่กลายเป็นไพร่ สามัญชน
ขณะใดก็ได้ อันเป็นสภาวะปกติของราชสำนักไทยโดย
เฉพาะในคริสต์ศตวรรษที่ 17⁹³

ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จะเกิดกับเสนาบดี
ชาวอิหร่านเมื่อใดแน่ไม่ปรากฏแต่เมื่อคณะราชทูต
เปอร์เซีย เดินทางมาถึงนครลพบุรี (หรือที่อิบรอฮิม
เรียกว่า ลูบุ - Lubū)⁹⁴ อันเป็นที่ประทับของสม
เด็จพระนารายณ์ ประมาณปลายปี ค.ศ.1685 หรือ
ต้นปี 1686 (พ.ศ.2228-2229) นั้น อากอ มุฮัมมัด
พ้นจากตำแหน่งไปแล้ว และคอนสแตนติน ฟอล-
คอน (Constantin Phaulkon) นักเผชิญโชคชาว
กรีก (หรือที่รู้จักกันในภายหลังว่า ออกญาวิชาเยนทร์)
ซึ่งมีบรรดาศักดิ์ และราชทินนาม ตามหลักฐานเปอร์
เซีย ขณะนั้นเป็น “ออกพระฤทธิกำแหงฯ” (Uprā-
rīd kima hin bakdīsīn surīSe)⁹⁵ กำลังเป็นเสนาบดี
คนโปรดของสมเด็จพระนารายณ์ มีอำนาจ และอิทธิ-
พลสูงยิ่ง⁹⁶

ในระยะต้น ความแตกแยกภายในของประ
ชาคมอิหร่าน นัยว่ามาจากความริษยาชิงดีกันเอง
ในหมู่ทหารรักษาพระองค์ ความไม่พอใจในวิธีการ
ที่หัวหน้าประชาคมอิหร่าน (สันนิษฐานว่าขณะ
นั้น คือ อากอ มุฮัมมัด) ปฏิบัติต่อพวกทหาร⁹⁷ เหตุ-
การณ์ลุกลามมาถึงขั้น อากอ มุฮัมมัด เผชิญข้อหา
อื่น ๆ อีก ที่สำคัญคือกล่าวเท็จ ไม่ซื่อตรง⁹⁸ ต่อมา
บุตรชายสองคนของเขาก็ถูกเนรเทศ เนื่องจากไป
กลุกกลืนไกล้ชิดกับพระอนุชาของสมเด็จพระนารายณ์
มากเกินไปจนน่าสงสัย⁹⁹ ความริว่าวานในหมู่ประ
ชาคมยังนำไปสู่เหตุการณ์ร้ายแรงอีกเหตุการณ์
หนึ่ง คือ การลอบฆ่าเสนาบดีคนใหม่ ซึ่งนัยว่าเป็น
ชาวอิหร่านจากเมืองซุสตัร์ (Shūshtar) ที่เพิ่งขึ้นมา
รับตำแหน่งได้ไม่นาน¹⁰⁰ เลขานุการทูตเปอร์เซีย
ให้รายละเอียดเบื้องหลังการฆาตกรรมครั้งนี้ว่า เกิด

จากการแย่งชิงตำแหน่งและยศศักดิ์¹⁰¹

ไม่ว่าข้อเท็จจริงดังกล่าวจะเป็นเช่นไร หลักฐานเปอร์เซียจะเปิดเผยให้เห็นอิทธิพลของประชาคมอิหร่านที่มีอยู่ค่อนข้างมากในขณะนั้น จนสามารถกุมตำแหน่งขุนนางชั้นสูงสืบทอดกันมาได้อย่างน้อยถึงสองคน เป็นไปได้ว่า ตำแหน่งสำคัญในพระคลัง (หรือแม้แต่ตำแหน่งพระคลังเอง) คงจะยังอยู่ในความรับผิดชอบของชนมุสลิมอีกสองคน ที่ขึ้นมารักษากรณียอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่งก่อนจะเปลี่ยนมือไปอีกในตอนกลางทศวรรษที่ 1680 หนึ่งในสองคนนั้น น่าจะเป็น ภาวะะ หะวัน อาลี (Khawaja Hasan' Ali) ชาวเมืองคุราซาน (Khura - san) ซึ่งขณะเดียวกัน ก็ทำหน้าที่เป็นประชาคมอิหร่านในสยามเช่นเดียวกับที่อาอาก มุฮัมมัดเคยเป็นมาก่อนในอดีต¹⁰² ภาวะะ หะซัน อาลี ผู้นี้มีหลักฐานว่าเป็นผู้หนึ่งที่ได้ร่วมต้อนรับคณะราชทูตเปอร์เซีย ทั้งที่กรุงศรีอยุธยา (หรือที่อิบรอฮิมเรียกว่า Shahr Nav) และที่ละโว้ หรือลพบุรี (อิบรอฮิม เรียกว่า ลูบู- Lubu) ด้วย¹⁰³ ส่วนมุสลิมอีกคนหนึ่ง อาจเป็นชาวมลายู ที่หลักฐานฝรั่งเศสร่วมสมัย กล่าวว่าพยายามจะทำลายอำนาจของฟอลคอน แต่ไม่สำเร็จ¹⁰⁴

ถ้ามิใช่เพราะความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ส่วนตัว ความแตกแยกกันเองในหมู่ชนมุสลิมเป็นตัวเร่งแล้ว ก็น่าสงสัยว่า โอกาสที่ฟอลคอนจะก้าวข้ามกำแพงอิทธิพลอันแข็งแกร่งของชนมุสลิมขึ้นสู่อำนาจ คงจะเป็นไปได้ไม่รวดเร็วนัก อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานว่า ฟอลคอนได้ใช้ความพยายามอย่างเต็มที่ ในการบ่อนทำลายชื่อเสียง และผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของประชาคมอิหร่าน¹⁰⁵

หลักฐานร่วมสมัยกล่าวตรงกันว่า ฟอลคอนทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงเห็นความสามารถและไว้วางพระทัย ด้วยการเปิดเผยกลโกง และความทุจริตของขุนนางมัวร์¹⁰⁶ บันทึกเลขานุการทูตเปอร์เซียระบุชื่อขุนนางผู้นั้นว่า ซือ ฮัจญี ซะลิม มาซันด-รานิ (Hājī Salīm Māzandrāni) ได้ทำบัญชีการใช้จ่าย

จ่ายคร่าวเป็นราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้าชาห์สุไลมานแห่งเปอร์เซียผิดความจริงไปมาก¹⁰⁷ และจำต้องยอมรับสารภาพ เพราะจำแนด้วยหลักฐาน¹⁰⁸

ตัวฟอลคอนเอง ก็อาจได้เคยทำหน้าที่เป็นผู้นำคณะทูตจากราชสำนักอยุธยา และคณะทูตการค้าไปยังเปอร์เซีย ตั้งแต่ตอนต้นทศวรรษที่ 1680 “...และมาครว่าพวกมัวร์ซึ่งมีอำนาจอยู่ได้พยายามทำให้ภารกิจของเขาต้องประสบความล้มเหลวสักเพียงไร เขาก็พ้นฝ่าอุปสรรค และทำการสำเร็จผลจนได้...”¹⁰⁹ ทั้งยังสามารถจำหน่ายสินค้าที่รับมอบหมายไป ให้ได้กำไรมากเป็นสองเท่าจากที่เคยได้รับจากพวกมัวร์¹¹⁰ นั่นอาจเป็นเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ฟอลคอนกลายเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระนารายณ์ในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ตาม แม้อิทธิพลของชนมุสลิมจะเสื่อมถอยลงไปมาก ภายหลังอสัญกรรมของอาอาก มุฮัมมัด ซึ่งอาจจะอยู่ในราว ว.ศ.1683¹¹¹ และแม้ว่าขณะนั้นจะกล่าวได้ว่า เป็น “ยุค” ของเสนาบดี “ฝรั่ง” (the Frank)¹¹² แล้วก็ตาม แต่การที่เลขานุการทูตเปอร์เซีย กล่าวถึงชาวอิหร่านบ่อยครั้ง ในบันทึกของเขา นอกจากเพราะความสนใจชนที่มีเชื้อชาติ ศาสนา และวัฒนธรรม อย่างเดียวกันเป็นธรรมดาแล้ว น่าจะเป็นเพราะสถานภาพอันมั่นคงของประชาคมนี้ยิ่งกว่าคนต่างชาติอื่น ๆ อีกมากที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในราชอาณาจักรอยุธยา ตำแหน่งเจ้าเมืองตั้งแต่เพชรบุรี (Paj Purī ตามหลักฐานเปอร์เซีย) สุพรรณบุรี (หลักฐานเปอร์เซีย? เรียกว่า Suhan) เข้ามาจนถึงบางกอก¹¹³ ก็ยังอยู่ในมือของชนมุสลิม¹¹⁴ เช่นเดียวกับตำแหน่งสำคัญอื่น ๆ เช่น ตำแหน่งอุปราชเมืองตะนาวศรี ซึ่งนับว่าสืบทอดกันอยู่ในตระกูลของชาวอิหร่าน¹¹⁵

อาจเป็นได้ว่า อิทธิพลของเสนาบดีชาวอิหร่านที่ยึดตำแหน่งอันทรงอำนาจในพระคลังติดต่อกันมาสองถึงสามคน จะมีส่วนผลักดันให้ตำแหน่งบริ-

หารหลายตำแหน่งในราชอาณาจักร ทั้งที่กรุงศรีอยุธยาและหัวเมือง ตกอยู่ในมือของชนมุสลิมโดยเฉพาะชาวอิหร่าน อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน¹¹⁶

นิโกลาส์ แชรเวส พูดถึงพระคลังว่า เป็นผู้มีส่วนสำคัญในการปกครองประเทศทางด้านทะเลทั่วไป ตั้งแต่เพชรบุรีจรดถึงตะนาวศรี¹¹⁷ อิบรอฮิม กีกาล์วยืนยันอำนาจอันกว้างขวางดังกล่าวแล้ว ในบันทึกของเขาที่เล่าว่า ผู้ทำหน้าที่ต้อนรับคณะราชทูตเปอร์เซียที่เมืองมะริด (Mergui) เป็นชาวอิหร่านชื่อมุฮัมมัด สอดิก (Muhammad Sādiq) ซึ่งมีบิดาเป็นอดีตเจ้าเมือง และเป็นเจ้าของอาคารอันสวยงามโดดเด่นที่เรียกว่า ชุล ฟิกอร์ (Dhu'l Fiqār) สอดิกได้ติดตามดูแลคณะทูตไปจนถึงเมืองตะนาวศรี (Tanāsuri)¹¹⁸ เจ้าเมืองเพชรบุรีชัยยิดมาซันดราณี (Syid Māzandrānī) ก็เป็นมุสลิม เช่นเดียวกับเจ้าเมืองสุพรรณบุรี (Suhān ?) ที่ชื่อว่า เจละบี (Chelebi)¹¹⁹

นอกจากนั้น คงจะมีข้าราชการสำนักที่เป็นมุสลิมอีกหลายคน โดยเฉพาะชาวอิหร่านที่ได้รับพระราชนานตำแหน่ง ยศฐานบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ ลดหลั่นกันลงไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบของแต่ละบุคคล ตั้งแต่ขุนนางชั้นผู้ใหญ่¹²⁰ นายกองทหารรักษาพระองค์¹²¹ นายร้อย นายสิบจนถึงพลทหารประจำการอยู่ในเหล่าต่าง ๆ¹²² นิโกลาส์ แชรเวส อ้างว่า ความไว้วางพระทัยคนต่างด้าว ได้ชักนำทหารต่างชาติจากมาหังล เบงกอล และกอลคองค์ มาอีกเป็นอันมาก¹²³ แม้ในภายหลัง เมื่ออำนาจของชนมุสลิมลดถอยลงไปมากแล้ว แต่อิทธิพลในราชสำนักก็ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ไม่น้อย บาทหลวงตาสาร์ตราเยนใน ค.ศ.1885 ว่ามีกองทหารรักษาพระองค์ชาวเปอร์เซีย 500 คน อยู่ในพระบรมมหาราชวัง¹²⁴ และมีหลักฐานว่าพวกมุสลิมยังเป็นที่น่าเกรงขามอยู่อีกภายในประเทศ ด้วยเหตุที่มีจำนวนมากมายเหลือเกิน¹²⁵ จนทำให้พวกบางหลวงฝรั่งเสสบางคนเกรงอันตรายจะเกิดกับตน เนื่องจากพวกมุสลิม “อาจจะ

ได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์แห่งมาหังล และกอลคองค์...”¹²⁶ ซึ่งเคยจัดส่งทูตมาชักชวนสมเด็จพระนารายณ์ให้นับถือศาสนาอิสลาม แม้อีกสองปีให้หลัง จำนวนทหารรักษาพระองค์ที่เป็นพวกมัวร์จะลดลงมากแต่ก็มีได้หมดไป¹²⁷

หลักฐานเปอร์เซียบ่งชี้ว่า มีชนมุสลิมหลายอาชีพปะปนอยู่ในราชสำนัก ตั้งแต่มหาดเล็กชาวที่ เลขาธุการอาลักษณ์¹²⁸ ไปจนถึงแพทย์หลวง อิบรอฮิมรายงานว่า ในบรรดาแพทย์หลวงหลายเชื้อชาตินั้น มีแพทย์มุสลิมจำนวนหนึ่ง และหนึ่งในจำนวนนั้น เป็นชาวอิหร่านจากเมืองจีลาน (Gilan)¹²⁹ นอกจากนั้นยังมีกวีชื่อ ชัยยิด ดาร์ดมันดี (Sayyid Dardmandi) เป็นชาวเมืองคุราซาน (Khurāsān) อิบรอฮิมอ้างว่ากวีผู้นี้ เป็นผู้แปลเรื่องย่อเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ของเปอร์เซีย จากมหากาพย์ชาห์นามะ (Shāhnāmā) ถวายสมเด็จพระนารายณ์¹³⁰

ความสามารถหลายด้านของประชาชนอิหร่าน สะท้อนให้เห็น ในขณะเดียวกันถึงสถานะของประชาชน ซึ่งเป็น “แขกมัวร์” ที่จัดว่ามีพื้นภูมิและความรู้อยู่ในชั้นสูงกว่ามุสลิมกลุ่มอื่น ๆ ในกรุงศรีอยุธยา ถึงแม้ว่าในระยะหลังประชาชนนี้จะไม่มีความรู้เพียงพอเท่าในช่วง 2-3 ทศวรรษแรกของรัชกาลที่ “พวกแขกมัวร์มีอำนาจมากในประเทศนี้ และเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว...”¹³¹ กุมอำนาจทั้งในทางการปกครองหัวเมือง การคลัง และเศรษฐกิจ โดยเฉพาะตามหัวเมืองใหญ่บนอ่าวเบงกอลทั้งหมดเอาไว้ได้ “ในเงื้อมมือ...”¹³² และแม้ว่าฐานอำนาจของชนมุสลิมแถบนั้น จะถูกเสาะบดตีฝรั่ง (ฟอลคอน) ทำลายลงไปมาก ด้วยการอุดหนุนพ่อค้าชาวอังกฤษพรรคพวกตน ให้ขึ้นเป็นเจ้าท่า และเจ้าเมืองมะริด มาตั้งแต่ ค.ศ.1683 (พ.ศ.2226) แล้วก็ตาม¹³³ แต่ความพยายามของฟอลคอน ก็ดูจะไม่ได้ผลสมบูรณ์นัก เนื่องจากไม่อาจโค่นล้มอิทธิพลของชนมุสลิม ที่ฝังรากลึกอยู่แถวดินนั้นเป็นเวลานานลงได้หมดสิ้น อย่างน้อยผู้สำเร็จราชการเมืองตะนาวศรี (หรืออุปราช) ก็ยังเป็นมุสลิม¹³⁴ เช่นเดียวกับเจ้าเมืองบางเมืองบนเส้นทางที่จะเข้ามายังกรุงศรี

อยุธยา (เช่น เพชรบุรี ปรามบุรี กุญบุรี และอื่น ๆ) ซึ่งล้วนแต่เคยอยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของชนมุสลิมมาก่อน อุซตุดเซเบเรตต์กล่าวในบันทึกของเขาใน ค.ศ. 1687 (พ.ศ.2230) ว่า เจ้าเมืองเพชรบุรีที่มากอยต้อนรับคณะราชทูตฝรั่งเศส (เดอ ลา ลู แบร์) “...เป็นคนชาติแขกตุรกี เกิดที่เมืองบูโฮซ และเมื่อครั้งเขาวเลี้ย เดอ โชมอง ได้มาที่เมืองไทยนั้น เขาคคนนี้ยังเป็นผู้ว่าราชการเมืองบางกอกอยู่...”¹³⁵

หลักฐานร่วมสมัยกล่าวถึงการที่พวกแขกมัวร์ ได้รับพระราชทานเคราะห์ที่เป็นพิเศษจากสมเด็จพระนารายณ์ โปรดให้สร้างสุเหร่าพระราชทานหลายแห่ง¹³⁶ ตั้งแต่เสด็จขึ้นครองราชย์ใหม่ ๆ เป็นการตอบแทนความช่วยเหลือของพวกแขกมัวร์ และยังพระราชทานเงินอุดหนุน ตลอดจนเครื่องใช้สำหรับงานพิธีฉลองที่สำคัญ ๆ ทางศาสนาอิสลาม¹³⁷ ซึ่งคณะราชทูตเปอร์เซียและฝรั่งเศสขณะพักอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา (ค.ศ.1685) ก็ได้เห็นพิธีเจ้าเซ็นในเดือนมูฮัรอมของพวกอิหร่าน คณะราชทูตของพระเจ้าชาห์สุไลมานยังได้รับเชิญให้ไปดูพิธีดังกล่าวที่มัสยิด¹³⁸ บาทหลวงดาคาร์ตกล่าวว่างานพิธีนั้นทำกันถึง 8 วัน และมีผู้คนเข้าร่วมขบวนแห่กว่าสองพันคน¹³⁹

คนที่ถือศาสนาอิสลาม ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระนารายณ์ ให้ได้ยกเว้นไม่ต้อง “เข้าเดือน” (ออกเดือน) รับราชการ (ปีละ 6 เดือน) แต่สิทธิพิเศษนี้ถูกเพิกถอนไปในภายหลัง เมื่อพระคลังมุสลิมพ้นจากตำแหน่งไป บรรดาชาวสยามที่เป็นมุสลิมจึงต้องเสียเงิน “ค่าราชการ” ที่ตนเคยได้รับอภิสิทธิ์ยกเว้น¹⁴⁰ อย่างไรก็ตามพวกมุสลิมยังได้รับพระราชทานเงินอุดหนุนเนื่องในพิธีสำคัญทางศาสนาต่อไป และสามารถจัดงานฉลองใหญ่ตามลัทธิความเชื่อของพวกตนได้อย่างเสรี¹⁴¹ อันเป็นสิทธิที่สังฆราชฝรั่งเศส เดอ ลา ม็อต ลอมแบร์ด กล่าวยืนยันตั้งแต่ปี ค.ศ.1682 (พ.ศ.2205) ว่า พระมหากษัตริย์พระราชทานให้แก่คนทุกชาติทุกศาสนา ที่เข้ามา

อาศัยในอยุธยาอยู่แล้ว¹⁴²

เสรีภาพในการนับถือศาสนา จึงน่าจะเป็นอีกเหตุหนึ่งที่ชักจูงชนมุสลิมให้พากันเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร เมื่อผนวกกับความสำคัญทางการค้าที่ราชอาณาจักรอยุธยาทำกับรัฐมุสลิมทางแหลมมลายู คาบสมุทรมินโคเนเซียและแคว้นต่าง ๆ ทางเอเชียตะวันตก ตลอดจนบทบาทของพ่อค้ามุสลิม และพ่อค้าคนกลางชาวอาหรับ เปอร์เซีย อินเดีย ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ขณะนั้นด้วยแล้ว¹⁴³ การที่ราชทูตฝรั่งเศสประเมินจำนวนชนชาติมุสลิมในกรุงศรีอยุธยาไว้ใน ค.ศ.1685 (พ.ศ.2228) ว่า มีประมาณ 40 ชาติ¹⁴⁴ จึงน่าจะเป็นไปได้

พ่อค้ามุสลิมต่างชาติบางพวกคงเข้ามาอยู่ชั่วคราวเพื่อทำการค้า แต่บางพวกที่พอใจบรรยากาศและเสรีภาพในการประกอบศาสนกิจ ก็อาจอยู่นานกว่านั้น ยิ่งกลุ่มที่ได้รับความสำเร็จในธุรกิจ ก็คงจะตั้งถิ่นฐานอยู่ถาวรเลย ดังกรณีของพวก “แขกมัวร์” โดยเฉพาะแขกอะหมัด และอากอ มุฮัมมัด ซึ่งนอกจากจะเจริญรุ่งเรืองในทางการค้าแล้ว ยังรุ่งโรจน์ในราชการอีกด้วย ขณะเดียวกันมุสลิมบางพวกก็เข้ามาด้วยเหตุผลอื่น เช่น พวกจาม ชาวมลายู บ้างก็เพื่อลี้ภัยจากท้องถิ่นเดิมของตน บ้างก็เข้ามาแสวงหาโอกาสใหม่ในการทำมาหากิน และบ้างก็เป็นเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา เพราะแพ้สงคราม ดังกรณีของเชลยมลายูจากเมืองปัตตานี ตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง¹⁴⁵ พวกนี้ในท้ายที่สุด ก็จะถูกกลืนเข้าไปในระบบไพร่และระบบศักดินาของสังคมไทย เช่นเดียวกับพวกที่ถูกซื้อเป็นทาสมาจากต่างแดน ซึ่งแม้ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับเชื้อชาติ แต่น่าจะเป็นชนพื้นเมืองแถบชาวมลายูมากกว่าพวกอื่น¹⁴⁶ นิโกลาส แชรแวงส กล่าวว่พวกมลายู “...เป็นส่วนใหญ่ของประชากร...”¹⁴⁷

สำหรับพวกจามนั้น ไม่พบหลักฐานว่าเข้ามาตั้งหลักแหล่งอยู่ในกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่เมื่อใด แต่คงมีจำนวนไม่น้อยทีเดียว จนสามารถตั้งเป็นกรมทหาร

อาสาได้ถึงหนึ่งกรม รับราชการในตำแหน่งและบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ กัน โดยแยกออกเป็น “กรมอาษาจาม ซ้ายและขวา”¹⁴⁸ มีหัวหน้าเป็นขุนนางตำแหน่งจางวาง บรรดาศักดิ์เป็น(ออก)พระราชวังสร¹⁴⁹

ความสามารถทางทะเลของพวกจาม ชาวมลายู คงจะเปิดโอกาสให้ได้เข้ารับราชการในกรมกองอื่น ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการเดินเรือ และการค้าสำเภาด้วย หลักฐานฝรั่งเศสกล่าวว่า สมเด็จพระนารายณ์ “...ทรงให้แต่ขามัวร์ ชาวจีน กับชาวมลายูเท่านั้นให้เดินเรือทะเล...”¹⁵⁰ ขณะเดียวกันพวกมัวร์ ซึ่งส่วนใหญ่มีฐานะดีกว่า และเป็นเจ้าของหรือเป็นหุ้นส่วนในการค้าสำเภา ก็คงจะใช้คนเหล่านี้เป็นลูกเรือในการค้าขายของคน

การที่เรือสินค้าของภูมิภาค ส่วนใหญ่ใช้ลูกเรือมลายูในการเดินเรือและให้บริการเกี่ยวกับเรือตามเมืองท่าต่าง ๆ มาตั้งแต่ครั้งที่เมืองมะละกายังรุ่งเรืองอยู่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 16 ทำให้ภาษามลายูกลายเป็นภาษากลางที่สำคัญ ใช้กันแพร่หลายทั่วไปในวงการค้า¹⁵¹ และการติดต่อทางการทูต เข้าใจว่านั่นคงเป็นเหตุผลหนึ่งที่มีการใช้คนมลายูเป็นล่ามอยู่ในกรมท่ามาโดยตลอด มีหลักฐานควรเชื่อได้ว่า ราชทินนาม “โกษาอิสหาก” เป็นตำแหน่งล่ามผู้เชี่ยวชาญในทางภาษา (ซึ่งก็คงจะเป็นภาษามลายูอาหรับ และเปอร์เซีย)¹⁵² เป็นขุนนางเชกมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา¹⁵³

หลักฐานฝรั่งเศสจะมีความเห็นไม่สู้ดีนักต่อชาวมลายู นิโกลัส แชรแวงถึงกับกล่าวว่าพวกนี้ “...มีนิสัยเหี้ยมโหดและทารุณ...”¹⁵⁴ แต่ก็ยอมรับว่าชาวมลายูเป็น “คนกล้าหาญ”¹⁵⁵ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ทำให้เป็นนักรบที่ดีมาก¹⁵⁶ “...และอาจรับใช้พระเจ้าแผ่นดินได้เป็นอย่างดีในบางโอกาส”¹⁵⁷

ทัศนคติที่ไม่สู้เป็นมิตรต่อชาวมลายู น่าจะมาจากเหตุการณ์ไม่สงบทางการเมืองที่คนเหล่านี้เข้าไปมีส่วนพัวพัน หรือเกี่ยวข้องโดยตรง และเป็นที่เล้าลือกันทั่วไปในขณะนั้น นับตั้งแต่กบฏในเมืองพิษณุ-

โลก¹⁵⁸ ไปจนถึงกบฏมุกกะสัน

ถึงแม้ว่าการกบฏทั้งสองครั้งจะล้มเหลว แต่กบฏมุกกะสันใน ค.ศ.1686 (พ.ศ.2229) ออกจะร้ายแรงอยู่มาก¹⁵⁹ เนื่องจากมีแผนประทุษร้ายต่อสมเด็จพระนารายณ์ด้วย นับว่าต้นคิดเป็นพวกแขกมุกกะสัน หรือมาคัสซาร์¹⁶⁰ (Macassar) ที่ลี้ภัยจากถิ่นฐานเดิมของตนเข้ามาอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา¹⁶¹ สมเด็จพระนารายณ์โปรดฯ พระราชทานที่อยู่ให้นอกเมือง ติดกับค่ายหรือหมู่บ้านพวกมลายู¹⁶² พวกมุกกะสันบางคน โดยเฉพาะชั้นเจ้านายหรือหัวหน้า ก็เข้ารับราชการอยู่กับไทย¹⁶³ แต่ด้วยเหตุใดไม่แน่ชัด พวกมุกกะสันจำนวนประมาณ 300-400 คน¹⁶⁴ เกิดก่อกบฏขึ้นขณะสมเด็จพระนารายณ์เสด็จแปรพระราชฐานไปประทับที่ลพบุรี โดยร่วมมือกับพวกจามและมลายู กลุ่มหนึ่ง¹⁶⁵ จะปลงพระชนม์พระเจ้าแผ่นดินเสีย แล้วยกสมเด็จพระอนุชาขึ้นเป็นกษัตริย์แทน¹⁶⁶ โดยมีข้อแม้ว่าจะต้องรับนับถือศาสนาอิสลาม¹⁶⁷ แต่แผนการดังกล่าวรั่วไหลจึงถูกฝ่ายไทยปราบได้เสียก่อน ด้วยความช่วยเหลือของชาวยุโรป (อังกฤษและฝรั่งเศส) จำนวนหนึ่ง¹⁶⁸ แม้กระนั้นกว่าทุกอย่างจะเรียบร้อยลงได้ ก็ทำให้ฝ่ายปราบปรามทั้งยุโรปและไทยต้องเสียชีวิตไปหลายคน¹⁶⁹ ทั้งเป็นผลให้ “...เกิดการวุ่นวายต่าง ๆ เดือนหนึ่งหรือสองเดือนจึงสงบ...”¹⁷⁰

เหตุการณ์ครั้งนั้น นอกจากจะแสดงให้เห็น ความยุ่งยากทางการเมืองภายใน ของกรุงศรีอยุธยา ที่คงจะมีความไม่สงบเกิดขึ้นหลายครั้งในแผ่นดิน สมเด็จพระนารายณ์ (ซึ่งมิได้บันทึกไว้ในหลักฐาน ของไทย) ตลอดจนสะท้อนให้เห็นความอ่อนแอของ รัฐบาลขณะนั้น¹⁷¹ ในการจัดการกับพวกกบฏแล้ว ยังแสดงว่าคงจะมีการแบ่งพวกกันเองระหว่าง ชน มุสลิมหลายเชื้อชาติ และการรวมกันเป็นกลุ่มก้อน ในหมู่มุสลิมที่มีพื้นฐานวัฒนธรรม ความเป็นอยู่ ใกล้เคียงกันอีกด้วย การที่ชาวมลายูคิดร่างแหเข้าไปในเหตุการณ์ดังกล่าว นอกจากเพราะมีหมู่บ้าน อยู่ประชิดติดกันกับพวกมกกะสันแล้ว น่าจะเกิดจากการมีใจฝักใฝ่ในมุสลิม ที่ถือว่าเป็นพวกสุหนี่ (Sunni) เหมือน ๆ กัน มีพิธีการทางศาสนาอย่างเดียวกัน ผิดกับพวกมวัร์ ซึ่งเป็นชีอะฮ์ (Shi'a) และคงจะ แบ่งแยกจากพวกมลายูโดยสิ้นเชิง จนเป็นที่สังเกต ของคนภายนอก ซึ่งแสดงความเห็น ว่า คนทั้งสอง พวกนี้ “...มิได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันเลย...”¹⁷²

การขาดการสังคมนะหว่างพวกมวัร์ กับพวก มลายู น่าจะมีได้เกิดจากความแตกต่างทางลัทธิศานา แต่อย่างเดียวน หากน่าจะมาจากสภาพทางสังคม และ สถานะทางเศรษฐกิจ ที่แตกต่างกันค่อนข้างมากอีกด้วย

แม้ว่าโอกาสในการประกอบอาชีพ จะเปิดให้ แก่คนทุกชาติศาสนาที่มาตั้งรกรากอยู่ในกรุง ศรีอยุธยา โดยเฉพาะราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งเต็มไปด้วยชนมุสลิมหลายชาติหลายภาษา แต่ความรู้ความสามารถเฉพาะด้าน คงจะกลายเป็น เครื่องจำกัดโอกาสนั้นไปโดยปริยาย

ความสามารถจัดเจน ความรอบรู้เล่ห์เหลี่ยม ทางการค้าของพวกมวัร์ ไม่ว่าจะเป็นชาติอาหรับ อิหร่าน เติร์ก หรือโมกุลอินเดีย คงจะช่วยให้ประสบความสำเร็จได้รวดเร็วในธุรกิจกลายเป็นที่โปรดปราน และไว้วางพระทัยของสมเด็จพระนารายณ์ ให้ดูแลกิจการค้าของหลวงต่างประเทศพระ

กรรม ในดินแดนห่างไกล ตลอดจนเป็นนายเรือคุม ลำเภาสินค้าออกไปค้าขายยัง “...เมืองมะแกลและเมืองเบงกอล...”¹⁷³ จนถึงได้เป็นใหญ่เป็นโตในราชการ คุมกรมกองที่มีอำนาจมากที่สุดทางการคลัง และ มหาไไทย อยู่เป็นเวลานาน เป็นหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้องกับพ่อค้ามุสลิมทั้งหมด และเป็นผู้ พินิจพิจารณาคดีความที่เกิดขึ้นในระหว่างชน มุสลิมด้วยกันเอง¹⁷⁴

ในขณะที่พวกมลายู และมาลัซซาร์ มีที่อยู่ อาศัยอยู่นอกตัวเมือง “...ท่าจากในกรุงราวสองช่วงระยะ กระสุนปืนใหญ่...”¹⁷⁵ ซึ่งลักษณะบ้านเรือนและสภาพ ความเป็นอยู่ก็คงจะเป็นแบบหมู่บ้านตามชนบททั่วไปนั่น หลักฐานร่วมสมัยกล่าวอย่างแน่ชัดว่า พวก มวัร์มีฐานะร่ำรวยที่สุดในบรรดาชาวต่างชาติ¹⁷⁶ ย่านที่อยู่อาศัยของชนพวกนี้ “...เป็นถนนสองสายที่งาม ที่สุดในสยาม (กรุงศรีอยุธยา) บ้านเรือนล้วนก่อด้วยหิน และอิฐถือปูน ซึ่งดูไ้เกินไปสำหรับประเทศแถวถิ่นนี้...”¹⁷⁷ เรือนหลังงามที่สุดที่สุดในกรุงศรีอยุธยา ที่พลกอนจัด ให้เป็นบ้านพักรับรองราชทูตฝรั่งเศส เชอวาลลีโอ เดอ โชมอง ใน ค.ศ.1685 ก็เป็นบ้านของขุนนางเปอร์เซีย¹⁷⁸ บ้านพักของอากอ มุฮัมมัด และบิรวารที่กรุง ศรีอยุธยา ก็กล่าวกันว่าเป็นเรือนดีกลายหลัง ล้อม ด้วยกำแพงแก้ว¹⁷⁹

สถานะภาพของพวกมวัร์ จึงจัดว่าสูงเด่นมั่นคง ที่สุด เมื่อเปรียบกับมุสลิมกลุ่มอื่น ๆ หรือแม้แต่กับ ประชาคมต่างด้าวอื่น ตลอดจนคนไทยในกรุง ศรีอยุธยาเอง ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ★

เชิงอรรถท้ายบท

¹ G. William Skinner, *Chinese Society in Thailand : An Analytical History* (Ithaca, New York : Cornell University Press, 1962), pp.1-7

² ดู สืบแสง พรหมบุญ *ความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการระหว่างจีนกับไทย ค.ศ.1282-1853* กาญจนี ละอองศรี (แปล) (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช 2525)

³ Kenneth R. Hall, "The Coming of Islam to the Archipelago : A RE-Assessment" in Karl L. Hutterer, ed., *Economic Exchange and Social Interaction in Southeast Asia : Perspectives from Prehistory, History, and Ethnography*. (Ann Arbor : The University of Michigan, 1977), pp. 218-219.

⁴ Tome Pires, "Suma Oriental I", p. 104, cited in M.A.P. Meilink Roelofs, *Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and About 1630* (The Hague : Martinus Nijhoff, 1962), p.72.

⁵ George Vinal Smith, *The Dutch in Seventeenth Century Thailand* (De Kalb : Northern Illinois University, 1977), p.85

⁶ M.A.P. Meilink Roelofs, *op.cit.*, pp.72, 137-140; Joaquim de Campos, "Early Portuguese Accounts of Thailand" *The Journal of the Siam Society* (JSS), Vol. VII (Bangkok : 1959), p.212

⁷ ปิเรส ตั้งข้อสังเกตว่า สินค้าผ้าจากชายฝั่งโคโรมัน-เดล ผลิตขึ้นเป็นพิเศษ เพื่อให้ตรงกับปรตินิยมของสยาม Tomé Pires, p.108, cited in Meilink Roelofs, *op.cit.*, p.72

⁸ นันทา สุตกุล (แปล) *เอกสารของฮอลันดาสมัยกรุงศรีอยุธยา* (พระนคร : กรมศิลปากร 2513) หน้า 8,34,36

⁹ G.V. Smith, *op.cit.*, 24,50,53,62,100,113 ; นันทา สุตกุล

¹⁰ Tomé Pires, p.104, cited in Meilink - Roelofs, *op. cit.*, p.72

¹¹ นันทา สุตกุล (แปล) *อ้างแล้ว* หน้า 34 ; E.W. Hutchinson, *1688 Revolution in Siam : The Memoir of Father de Beze, s.j.* Hong Kong : Hong Kong University Press, 1968), p.11

¹² Tomé Pires, pp.106-107, cited in G.V. Smith, *op.cit.*, p.8

¹³ G.V. Smith, p. 75

¹⁴ นันทา สุตกุล *อ้างแล้ว* หน้า 26,48,61

¹⁵ ในคำให้การชาวกรุงเก่าระบุว่า ราชทินนามศรียศ เป็นขุนนางแขก ตำแหน่งแม่กอง-ยังมีตำแหน่ง ขุนศรีคงยศ ในทำเนียบขุนนางฝ่ายพลเรือน เป็นเจ้ากรมคลังป่าจาก ในบังคับบัญชาของพระศรีพิพัทธนะโกษา ขึ้นกับพระคลัง แต่มีได้กล่าวชัดเจนว่าเป็นมุสลิม - ดู *คำให้การชาวกรุงเก่า* คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พระนคร : คลังวิทยา 2515) หน้า 240 : "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1* (พระนคร : คุรุสภา 2515) หน้า 236

¹⁶ ไม่ปรากฏราชทินนามนี้ในบัญชีขุนนางฝ่ายพระคลังของไทย คงมีแต่ออกพระจุลราชมนตรี แต่มีหลักฐานว่า ลักขณาณา เป็นขุนนางชั้นออกหลวง ตำแหน่งเจ้ากรมอาสาจามขาศักดินา 1600 - "พระไอยการ ตำแหน่งนาพลเรือน" *อ้างแล้ว* หน้า 233,307

¹⁷ ไม่พบราชทินนามนี้ ในบัญชีขุนนางกรมพระคลัง มีแต่ราชทินนามคล้าย ๆ กันนี้ (ออกหลวง ออกพระศรี-มโนราชกัດ) เป็นตำแหน่งชั้นที่ ภายใต้บังคับบัญชาของออกญาพระเสด็จ สุเรนทราธิบดี - "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" *อ้างแล้ว* หน้า 242-243

¹⁸ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพ ทรงเรียกขุนนางแขกที่มีบทบาททางการเมืองปลายแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม (ค.ศ.1610-1628 หรือ พ.ศ.2153-2171) คู่กับพระจุลว่า พระศรีเนาวรัตน์ - ดู สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชานุภาพ *ไทยรบพม่า* ฉบับรวมเล่ม (พระนคร : คลังวิทยา 2505) หน้า 222

¹⁹ G.V. Smith, *op.cit.*, p.170

²⁰ *Ibid.*, p.96, พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนระบุว่า ท้องส้อมีบรรดาศักดิ์เป็นขุน ตำแหน่งจันทามนายอำเภอ ศักดินา 600 คู่กับขุนท้องสมุทร อยู่ในบังคับฯ ของหลวงโชติกราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าซ้าย ดู "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน" *อ้างแล้ว* หน้า 234

²¹ G.V. Smith, p.96

²² *Ibid.*, pp.96, 179-180

²³ *Ibid.*, pp.78-80

²⁴ นิโกลาส์ แชรแวงส *ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม* (ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) (พระนคร : ก้าวหน้า 2506) หน้า 71

²⁵ “พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน” *อ้างแล้ว* หน้า 233-234

²⁶ *เพ็ญอักษร* หน้า 234 นำสังเกตว่า หลักฐานฮอลันดา เรียกผู้ทำหน้าที่ล่ามประจำสำหรับพวกฮอลันดา ในช่วงทศวรรษที่ 1620 และเป็นล่ามชั่วคราว ใน ค.ศ. 1633 ว่า ออกหลวงราชมนตรี - G.V. Smith, *op.cit.*, p.180

²⁷ นันทา สุตกุล *อ้างแล้ว* หน้า 216-217

²⁸ วัน วลิต *พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. 2182* วนาศรี สามนเสน (แปล) โครงการหนังสือเล่มของภาควิชาประวัติศาสตร์ มศว. ประสานมิตร 2523 หน้า 119

²⁹ “พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน” *อ้างแล้ว* หน้า 233

³⁰ เชมเมียส ฟอน ฟลิต “จดหมายเหตุวันวลิต” นันทา สุตกุล (แปล) ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 79* (นครสวรรค์ : อนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ นางนา กิ่งประทุม-มาส 2512) หน้า 80

³¹ G.V. Smith, *op.cit.*, p.75

³² นันทา สุตกุล *อ้างแล้ว* หน้า 165-167 ความหมายของแขกมัวร์ ในหลักฐานสมัยอยุธยา ครอบคลุมชนชาติที่ถือศาสนาอิสลามหลายชาติ นับแต่พวกเตอร์ก อาหรับ อิหร่านไปจนถึงมุสลิมโมกุล ในแคว้นแคว้นต่าง ๆ ของอินเดีย โดยเฉพาะมักฟังเสียงไปที่พวกอิหร่าน และพวกที่มาจากคาบสมุทรอารเบีย ที่ชาวฝรั่งเศสเรียกว่าพวก Sarracens เป็นสำคัญ - ดู De La Loubère, *A New Historical Relation of the Kingdom of Siam* Part I (London : St. Pauls, 1693) pp.10-11; เดอ เบส *บันทึกความทรงจำของบาทหลวงเดอเบส เกี่ยวกับชีวิตและมรณกรรมของก๊องสพันซ์ ฟอลคอน* สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) (พระนคร : อักษรสัมพันธ์ 2508) หน้า 42

³³ พระยาโกมารกุลมนตรี *เลอะหมัด* (พระนคร : การพิมพ์พระนคร 2512) หน้า 20

³⁴ ดู ม.ร.ว.เลิกลุทธิ ปราโมช “ความเป็นมาของมุสลิมในประเทศไทย” *ธีร-อภิเษก* ฉบับพิเศษ ปีที่ 5 อันดับที่ 36 (พระนคร : ร.ส.พ. 2514) หน้า 20 อย่างไรก็ดี น่าสังเกตว่า บรรดาศักดิ์ขุนนางไทยในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 ตามหลักฐานร่วมสมัย ระบุตำแหน่งออกญา เป็นตำแหน่งสูง

สุดของขุนนางในราชสำนักอยุธยา - เดอ ชัวซี *จดหมายเหตุรายวันการเดินทางไปสู่ประเทศสยามในปี ค.ศ. 1685 และ 1686 ฉบับสมบูรณ์* สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล) (พระนคร : ก้าวหน้า 2516) หน้า 556-7; นิโกลาส์ แชรแวงส *อ้างแล้ว* หน้า 111; เดอ เบส *อ้างแล้ว* หน้า 59

³⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ “สกุลเจอะหมัด” *อ้าง* ใน พระยาโกมารกุลมนตรี *อ้างแล้ว* หน้า 2; *คำค้นบัญชีสืบสกุลมาแต่เจ้าพระยามหาเสนา (ขุนนาค) ฝ่ายหนึ่ง* (พระนคร : พิมพ์เป็นบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยานารด ภักดี (ปุ้ย ขุนนาค) 2514) ไม่มีเลขหน้า

³⁶ แจกมะหน่ หรือมะหน่ล หมายถึงแจกเจ้าเซ็นที่ถือศาสนาอิสลาม นิภายชื่ออะฮิสนา อะชะรี ส่วนเมืองกุนีนัน มีผู้สันนิษฐานว่าหมายถึงเมืองกุม (Qum) อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางการศึกษาศาสนาอิสลาม นิภายชื่ออะฮิสนาแห่งหนึ่งของอิหร่านปัจจุบัน - สิริ ตั้งตรงจิตร *เจ้าพระยาบวรราชนายก (เลอะหมัด) : ชีวิตประวัติและการค้นพบคุณหนังสือ เอกสารโรเนียว* (ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาศาสนาอิสลาม 2520) เรียงวรรที่ 3 และ 4 หน้า 2

³⁷ พระยาโกมารกุลมนตรี *อ้างแล้ว* หน้า 25

³⁸ Ibn Muhammad Ibrahim, *The Ship of Sulaiman* Translated from the Persian by John O'Kane (New York : Columbia University Press, 1972) pp. 58, 98

³⁹ *Ibid.*, p.94

⁴⁰ คณะทูตเปอร์เซียที่ส่งมาคราวนั้น เดินทางจากอ่าวเปอร์เซีย เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน ค.ศ. 1685 และกลับถึงเมืองท่าบันดาร์ อับบาส เมื่อ 14 พฤษภาคม ค.ศ. 1688 - *Ibid.*, p. x, 248

⁴¹ *Ibid.*, p.94

⁴² Paul Wheatley, *The Golden Khersonese : Studies in the Historical Geography of the Malay Peninsula Before A.D. 1500* (Kuala Lumpur : University of Malay Press, 1961) p. 283; Meilink Roelofs, *op.cit.*, p.15

⁴³ Joaquim de Campos, *op. cit.*, p.212

⁴⁴ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร *ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1* *จารึกพ่อขุนรามคำแหง* (พระนคร : การเวก 2520) หน้า 15

⁴⁵ กริสโวลด์และประเสริฐ ณ นคร “ข้อสังเกตและความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับคำบางคำ” *ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1* หน้า 42; A.B. Griswold & Prasert Nagara, *JSS*, 59(2), July 1971

⁴⁶ หลักฐานของคันตระกูลขุนนาค เล่าเรื่องเลอะ-หมัด กับมเหษณ์ หรือมุฮัมมัด สะอิด (Sheik Ahmad & Muhammad Said) สองคนพี่น้อง พบวิวารเข้ามาตั้งห้างค้าขาย โดยซื้อของไทยบรรทุกเรือสลุปแซกออกไปจำหน่ายต่างประเทศ และซื้อของต่างประเทศกลับเข้ามาจำหน่ายในกรุงเทพฯ กิจการเจริญดีจนทั้งสองได้ชื่อว่าเป็นเศรษฐีใหญ่ - เลอะ-หมัดผู้ที่ได้ตั้งรกราก แ่่งงานอยู่กับหญิงไทย ได้ช่วยกิจการงานในกรมท่าและเป็นที่ปรึกษาราชการต่างประเทศของออกญาพระคลังจนได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระยาเลอะหมัดรัตนราชเศรษฐี เจ้ากรมท่าขวา และในที่สุดได้ขึ้นเป็นสมุหนายก อัครมหาเสนาบดีฝ่ายเหนือ จนถึงเป็นเจ้าพระยาบวรราชนายก จางวางกรมมหาดไทยในที่สุด - ดู พระยาโกมารกุลมนตรี *อ้างแล้ว* หน้า 12-20, พระยาจุฬาราชมนตรี *จดหมายเทศประมวงศ์สกุลขุนนาค* (พระนคร : 2482) ; เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ *สกุลเลอะหมัด* ลำดับสกุลเก่าบางสกุล ภาค 3 (พระนคร, 2473)

⁴⁷ นันทา สดกุล *อ้างแล้ว* หน้า 165-167

⁴⁸ Ibn Muhammad Ibrahims, *op.cit.*, pp. 97-100

⁴⁹ หนึ่งในขุนนาง 4 คน ที่ฟอน ฟลีต กล่าวว่า เป็นสหายของพระเจ้าปราสาททองมาตั้งแต่ครั้งที่พระองค์ ยังเป็นที่มั่นศรีสรีรังษี คือ บุคคลที่เรียกกันว่า จงใจกักดี ? (Choen Choenpra) ซึ่งต่อมาได้เป็นออกพระจุลา - (Opra Tiula) - เฮอร์เมียส ฟอน ฟลีต "จดหมายเหตุวันวลิต" *อ้างแล้ว* หน้า 27-28

⁵⁰ *เพ็งอ้วง* หน้า 3,8 ; Francis H. Giles, "A Critical Analysis of Van Vliet's Historical Account of Siam in the 17th Century" *JSS.*, Vol. VII (Bangkok : 1959), pp. 164-171

⁵¹ Ibrahim, *op.cit.*, p.94

⁵² พิธีแห่เจ้าเซ็นในเดือนที่ 1 ทางจันทรคติของศักราชอิสลาม ซึ่งในปี ค.ศ.1088 นั้น ตรงกับช่วงต้นเดือนตุลาคม การแห่เจ้าเซ็นเป็นการรำลึกถึงการสิ้นชีวิตอย่างทารุณของผู้นำศาสนา โดยเฉพาะของหะซัน และหุซัยน์ (Hasan & Husain) ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าในปีนั้นมีการถือโอกาสใช้อาวุธให้เหมือนจริงด้วย - ดู *Ibid.*, pp.77, 95-97, 245

⁵³ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เอิม)* (พระนคร : คลังวิทยา 2507) หน้า 383 - 385

⁵⁴ ทหารฮอลันดานั้น นับว่าเป็นทหารที่ฝีมือดี มีชื่อเสียงมาตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง - ดู เฮอร์เมียส ฟอน ฟลีต "จดหมายเหตุวันวลิต" *อ้างแล้ว* หน้า 80

⁵⁵ G.V. Smith, *op.cit.*, pp.35, 160

⁵⁶ Ibrahim, *op.cit.*, p.97 หลักฐานเปอร์เซียเรียกตำแหน่งดังกล่าวว่า ฟู (Fu) โดยอธิบายว่าเป็นผู้ใกล้ชิดราชบัลลังก์ แต่อำนาจและพฤติกรรมที่ขุนนางผู้นี้แสดงกับพ่อค้าต่างประเทศในเวลาต่อมา ชวนให้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นตำแหน่งพระคลัง

⁵⁷ *Ibid.*, pp.97-98

⁵⁸ *Ibid.*, p. 98

⁵⁹ G.V. Smith, *op.cit.*, p.36

⁶⁰ *Ibid.*, p.37

⁶¹ *Ibid.*, pp.36-37

⁶² สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 5 *ไทยรบพม่า* หน้า 232-252

⁶³ G.V. Smith, *op.cit.*, pp. 36-39

⁶⁴ Ibrahim, *op.cit.*, p.98

⁶⁵ ตามประวัตินั้น อากอ มุฮัมมัด เป็นบุตรของมุฮัมมัดสะอิด (Muhammad Said) น้องชายเลอะหมัด ที่เดินทางกลับไปถิ่นฐานเดิมของตน อากอ มุฮัมมัด เดินทางกลับเข้ามากรุงศรีอยุธยาใหม่ ภายหลังตั้งถิ่นฐานของบิดา ได้เข้าช่วยราชการในกรมท่า ซึ่งนับว่าขณะนั้นอยู่ภายใต้เอกญาโณราชบิดี (เหล็ก) จนได้เลื่อนขึ้นเป็นออกญาศรีเนาวรัตน์-พระยาโกมารกุลมนตรี *อ้างแล้ว* หน้า 24-25

⁶⁶ H.G. Quaritch Wales, *Ancient Siamese Government and Administration* (New York : Paragon Book Reprint Corp. 1965) pp.35-43; *กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1*, หน้า 223-327.

⁶⁷ Ibrahim, *op.cit.*, p.98

⁶⁸ *Ibid.*, pp. 98, 100, 218

⁶⁹ G.V. Smith, *op.cit.*, pp.42, 162; เคอ เบส *อ้างแล้ว* หน้า 46 ; นิโกลาส์ แชรแวง *อ้างแล้ว* หน้า 285,297

⁷⁰ Ibrahim, *op.cit.*, pp.20,242

⁷¹ *Ibid.*, p.20

⁷² *Ibid.*, pp.99-100,156

⁷³ G.V. Smith, *op.cit.*, pp. 91,173

⁷⁴ เซาเตน (Schouten) เคยประเมินสินค้าเข้าทุกประเภทที่อาจขายได้กำไรที่อยุธยาเอาไว้ในแต่ละปี ปรากฏว่าประมาณ 50% ของมูลค่าสินค้า 1 แสน กิลเดอร์ส นั้นเป็นผ้าจากอินเดีย - *Ibid.*, p.92

⁷⁵ นิโกลาส์ แชรแวง *อ้างแล้ว* หน้า 287

⁷⁶ Ibrahim, *op.cit.*, p.150

- 77 Maurice Collis, *Siamese White* (London : Faber and Faber Ltd., 1966) pp. 38 - 40
- 78 Ibrahim, *op.cit.*, p.92
- 79 Maurice Collis, *op.cit.*, pp.52-53
- 80 เดอ ชัวซีย์ อ้างแล้ว หน้า 585
- 81 เดอ เบส อ้างแล้ว หน้า 43
- 82 หมายถึงสมเด็จพระนารายณ์ และต่อมาคือสมเด็จพระเพทราชา ซึ่งครองราชย์อยู่ระหว่าง ค.ศ.1688-1702 (พ.ศ.2231-2246)
- 83 G.V. Smith, *op.cit.*, p.78
- 84 Ibrahim, *op.cit.*, p.151
- 85 นิโกลาส แชรแวนส อ้างแล้ว หน้า 111
- 86 เดอ ชัวซีย์ อ้างแล้ว หน้า 554
- 87 Ibrahim, *op.cit.*, pp.100-101
- 88 *Ibid.*, p. 243
- 89 *Ibid.*, pp.51-57
- 90 ดังกรณีกองอาสาญี่ปุ่น ในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม และพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งมีบทบาทมากในวงการเมืองไทยขณะนั้น - ดูเยเรเมียส ฟอน ฟลิต "จดหมายเหตุวันวลิต" อ้างแล้ว หน้า 4-69
- 91 ดู นิธิ เอียวศรีวงศ์ การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์ (พระนคร : สถาบันไทยคดีศึกษา 2523) หน้า 17-52
- 92 Ibrahim, *op.cit.*, pp.58,100-103
- 93 ดู เยเรเมียส ฟอน ฟลิต "จดหมายเหตุวันวลิต" อ้างแล้ว หน้า 81-88 ; นิโกลาส แชรแวนส อ้างแล้ว หน้า 77
- 94 Ibrahim, *op.cit.*, p.55
- 95 *Ibid.*, p.145
- 96 *Ibid.*, pp.58-59, 145
- 97 *Ibid.*, p. 100
- 98 หลักฐานเปอรเซียอ้างว่า อาากอ มุฮัมมัด ถูกลงพระราชอาญาให้เข็บริมฝีปากติดกันตลอดวัน อันเป็นโทษสำหรับผู้กล่าวเท็จ แต่มิได้ขยายความให้ชัดเจนมากกว่านั้น - ดู *Ibid.*, pp.100-101, 146
- 99 *Ibid.*, pp. 59-60, 101-102; หลังจากกบฏพระไทร-ภูวนาทิตย์ และพระองค์ทองแล้ว นับว่าเหลือพระอนุชาอีกสองพระองค์ องค์หนึ่งคือเจ้าฟ้าอภัยทศ อีกองค์หนึ่งเป็นจ้อย - ดู พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) หน้า 370-383 ; นิโกลาส แชรแวนส อ้างแล้ว หน้า 228-229
- 100 หลักฐานเปอรเซียอ้างว่า บุคคลคนนี้มีเชื้อสายเก่าแก่ของเมืองซุสตุร์ และเป็นคนเฉลียวฉลาด - Ibrahim, *op.cit.*, pp.102-103
- 101 *Ibid.*, p.103
- 102 *Ibid.*, p.55 อนึ่ง น่าสังเกตว่า มาตกรที่ฆ่าเสนาบดีไม่ปรากฏนามชาวเมืองซุสตุร์ตาย ก็เป็นชาวอิหร่านจากเมืองกูรานเช่นเดียวกัน
- 103 *Ibid.*, pp.55,69,74-5
- 104 เดอ เบส อ้างแล้ว หน้า 56 - 57 : ตูรเปง ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา ฉบับทูรเปง สมศรี เอี่ยมธรรม (แปล) (พระนคร : กรมศิลปากร 2522) หน้า 43
- 105 Ibrahim, *op.cit.*, p.60
- 106 เดอ ชัวซีย์ อ้างแล้ว หน้า 335
- 107 Ibrahim, *op.cit.*, pp.104-105
- 108 ก๊ย ตาซาร์ค จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยามของบาทหลวงตาซาร์ค สันต์ ท.โกมลบุตร (แปล) (พระนคร : เกษมบรรณกิจ 2519) หน้า 14-15
- 109 เดอ เบส อ้างแล้ว หน้า 43 ; แคมป์เฟอร์ ซึ่งอยู่ที่นครหลวงของอิหร่าน (หรือเปอร์เซีย) ในปี ค.ศ.1684 (พ.ศ. 2227) รายงานว่ามีราชทูตสยามปะปนอยู่ในหมู่ราชทูตจากประเทศต่าง ๆ ด้วย - "Kaempher's History of Japan," Vol I, p.VIII อ้างถึงใน สมจัย อนุমানราชชน การทูตของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา (พระนคร : ม.ป.ท) หน้า 160-161
- 110 เดอ เบส เพิ่งอ้าง หน้า 44
- 111 G.V. Smith, *op.cit.*, p.170
- 112 Ibrahim, *op.cit.*, pp.77, 103-104, 109-110, 145
- 113 เมื่อบาทหลวงตาซาร์ค เข้ามากับคณะราชทูตฝรั่งเศสชุดแรก-เซอวาลิเอร์ เดอ ชีมองต์ (Cbevalier de Chaumont) ในปี ค.ศ.1685 นั้น กล่าวว่า เจ้าเมืองบางกอกเป็นแขกเตอร์ก นับถือศาสนาพระมะหะหมัด - ดู ก๊ย ตาซาร์ค อ้างแล้ว หน้า 10
- 114 เดอ ชัวซีย์ อ้างแล้ว หน้า 344
- 115 Maurice Collis, *op.cit.*, pp. 67 - 68
- 116 De La Loubère, *op.cit.*, p.112
- 117 นิโกลาส แชรแวนส อ้างแล้ว หน้า 71-72
- 118 Ibrahim, *op.cit.*, 46-7
- 119 นับว่าเป็นชาวเมือง Rum คือแถว ๆ อนาโตเลีย ซึ่งเวลานั้นอยู่ใต้จักรวรรดิออตโตมาน - *Ibid.*, pp.50-51, 243
- 120 *Ibid.*, pp.141-144
- 121 นิโกลาส แชรแวนส อ้างแล้ว หน้า 304

- 122 *เพ็งอ้วง*
- 123 *เพ็งอ้วง* ทั้ง มาห์ล เบงกอล และกอลกองค์
หมายถึงอินเดีย - มาห์ล คนหมายถึง Mogul
- 124 ก๊ย คาซาร์ค *อ้วงแล้ว* หน้า 45
- 125 นิโกลาส แชรวาส *อ้วงแล้ว* หน้า 305
- 126 *เพ็งอ้วง*
- 127 เดอ ลาลูแบร์ บันทึกใน ค.ศ.1687 ว่า ทหารรับ
จ้างชาวต่างชาติที่เป็นพวกมัวร์ มี 2 กลุ่ม ๆ ละ 30 คน - ดู
De La Loubere, *op.cit.*, pp.97-98
- 128 Ibrahim, *op.cit.*, pp.69-70
- 129 *Ibid.*, p.140
- 130 *Ibid.*, pp.127,146
- 131 รายงานจาก นายเอส พอดด์ส ถึงที่ปรึกษา ณ.
เมืองบันดัม เขียนที่กรุงสยามลงวันที่ 30 พฤศจิกายน พ.ศ.
2225 บันทึกเรื่องสัมพันธ์ระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศใน
คริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 3 สุกรม์ อัสวสันโสภณ (แปล) (พระ
นคร : กรมศิลปากร 2522) หน้า 102
- 132 ยอช ไวต์ “รายงานการค้าขายในกรุงสยาม”
ประชุมพงศาวดารภาคที่ 18 เรื่องจดหมายเหตุในแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พระนคร : ก้าวหน้า 2507)
หน้า 505
- 133 นายริชาร์ด เบิร์นบาปี (Richard Burnaby) ได้เป็น
เจ้าเมืองมะริดในขณะที่แซมวอล ไวท์ (Samuel White) เป็น
เจ้าท่า-Maurice Collis, *op.cit.*, pp.66-67
- 134 *Ibid.*, pp.67-68
- 135 เซเบเรต์ “จดหมายเหตุมองซิเออร์เซเบเรต์ ปี
ค.ศ.1687-1688 (พ.ศ.2230-2231) ตอนที่ 3” *ประชุมพงศาว
ดารภาคที่ 49* จดหมายเหตุของคณะพ่อค้าฝรั่งเศส ภาค 7
(พระนคร : ก้าวหน้า 2513) หน้า 362
- 136 De La Loubère, *op.cit.*, p. 112 ; Ibrahim, *op.
cit.*, p.77
- 137 Ibrahim, pp. 77-78
- 138 *Ibid.*, p.78
- 139 ก๊ คาซาร์ค *อ้วงแล้ว* หน้า 93-94
- 140 De La Loubère, *น.บ.น.* p.112
- 141 เดอ ชัวซ็ย *อ้วงแล้ว* หน้า 499, 502,-504
- 142 *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 27* เรื่องไทยกับฝรั่งเศส
เป็นไมตรีกัน ครั้งสมเด็จพระนารายณ์ (พระนคร : ก้าว
หน้า 2507) หน้า 11
- 143 M.A.P. Meilink - Roelofs, *op.cit.*, pp.37-43,
62-73
- 144 เซอวาลลิเอ เดอ โชมอง “จดหมายเหตุระยะทาง
ของมองซิเออร์ เลอ ชี วารี เอว์ เดอ เซามองต์ ค.ศ.1685” *ประ
ชุมพงศาวดารภาคที่ 12* จดหมายเหตุทูตฝรั่งเศสและโปรตุเกส (พระ
นคร : ก้าวหน้า 2507) หน้า 8-9
- 145 นันทา สุตกุล *อ้วงแล้ว* หน้า 133
- 146 เราทราบจากโตเม่ ปิเรสว่า ไทยซื้อทาสขาย-
หญิง จำนวนมาก เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา การค้าสินค้านุชย์
ทำนองนี้ เป็นกิจกรรมทางการค้าอย่างหนึ่ง ที่ดำเนินอยู่ขณะ
นั้น อย่างน้อยก็ในเมืองท่ามะละกา ตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษ
ที่ 16-ดู Pires, “Suma Oriental I” p.108 cited in Meilink -
Roelofs, *op.cit.*, p.72
- 147 นิโกลาส แชรวาส *อ้วงแล้ว* หน้า 213
- 148 “พระไอยการตำแหน่งนายทหารหัวเมือง” *อ้วง
แล้ว* หน้า 307-308
- 149 *เพ็งอ้วง* หน้า 307
- 150 เดอ ชัวซ็ย *อ้วงแล้ว* หน้า 565
- 151 Meilink - Roelofs, *op.cit.*, p. 57
- 152 ภาษาเปอร์เซีย หรืออิหร่าน มีความสำคัญขึ้นใน
คริสต์ศตวรรษที่ 17 เมื่อมีพระคลังและเจ้าพนักงานในกรม
ท่า เป็นชนชาตินั้น จะเห็นได้จากจดหมายเหตุที่บริษัทอินเดีย
ตะวันออกของอังกฤษ มีไปถึงสมเด็จพระนารายณ์และพระ
คลัง ใน ค.ศ.1679 (พ.ศ.2222) ก็เขียนเป็นภาษาเปอร์เซียทั้ง
สองฉบับ - บันทึกเรื่อง สัมพันธไมตรีระหว่างประเทศไทยกับ
นานาประเทศในศตวรรษที่ 17 เล่ม 2 ไทโรจน์ เกษมณกิจ
(แปล) (พระนคร : กรมศิลปากร 2513) หน้า 304-307
- 153 คำให้การชาวกรุงเก่า.... *อ้วงแล้ว* หน้า 240
- 154 นิโกลาส แชรวาส *อ้วงแล้ว* หน้า 63
- 155 *เพ็งอ้วง*
- 156 Maurice Collis, *op.cit.*, p.63
- 157 นิโกลาส แชรวาส *อ้วงแล้ว* หน้า 63
- 158 ไม่มีรายละเอียด และวัน เดือน ปี ของเหตุการณ์
ดังกล่าว สันนิษฐานจากข้อเขียนของแชรวาส ว่าคงจะเกิดขึ้น
ตอนปลายทศวรรษที่ 1670 หรือต้นทศวรรษที่ 1680 *เพ็งอ้วง*
- 159 บันทึกเรื่องสัมพันธ์ระหว่างกรุงสยามกับนานาประ
เทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 4 (พ.ศ.2229-2230) สุกรม์
อัสวสันโสภณ (แปล) (พระนคร : กรมศิลปากร 2525)
หน้า 141-145
- 160 Ibrahim, *op.cit.*, p. 136

161 เพิ่งอ้าง หน้า 136 ; ก๊วย คาซาร์ด จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงคาซาร์ด ค.ศ.1687-1688 สันต์ท. โกมลบุตร (แปล) (พระนคร : กรมศิลปากร 2519) หน้า 29-30

162 เพิ่งอ้าง หน้า 30

163 เพิ่งอ้าง หน้า 54 ; ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35 จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศส ภาค 2 (พระนคร : ก้าวหน้า 2508) หน้า 472

164 Ibrahim, *op.cit.*, p.137

165 ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35 หน้า 474-5 ; ก๊วย คาซาร์ด จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2.... หน้า 32-34

166 ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35 หน้า 471-2

167 เพิ่งอ้าง หน้า 472

168 เพิ่งอ้าง หน้า 374-5; ก๊วย คาซาร์ด จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2....หน้า 39-42, 46-54; ตูรแปง อ้างแล้ว หน้า 66-74

169 สุภรณ์ อัสวสันโสภณ (แปล) อ้างแล้ว เล่ม 4 หน้า 125-126

• 170 จดหมายมองเซนเซอร์ลาโน ถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ วันที่ 30 เดือนตุลาคม ค.ศ.1686 ประชุมพงศาวดารภาคที่ 35 หน้า 459

171 Ibrahim, *op.cit.*, p.138

172 นิโกลาส์ แชรแอส อ้างแล้ว หน้า 213

173 ยอช ไวต์ อ้างแล้ว หน้า 505

174 คือตำแหน่งจุฬาราชมนตรี ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาคด้วย ดู-ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (แปล) อ้างแล้ว เล่ม 2 หน้า 337 ; สุภรณ์ อัสวสันโสภณ (แปล) อ้างแล้ว เล่ม 3 หน้า 294-295; นิโกลาส์ แชรแอส อ้างแล้ว หน้า 79

175 ก๊วย คาซาร์ด จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2.... หน้า 30

176 De La Loudère, *op.cit.*, p.112

177 เดอ ชัวซีซี อ้างแล้ว หน้า 383

178 ก๊วย คาซาร์ด อ้างแล้ว หน้า 25-26

179 ที่รู้จักกันว่าบ้านแขกกะฎีใหญ่ อยู่ใกล้วัดอามะ ซึ่งสันนิษฐานว่าตั้งอยู่บริเวณท่าภาษี ตำบลท้ายตุ ต่อมาจะถูกเรียกขานกันไปต่าง ๆ เป็นบ้านแขกท้ายตุ บ้านแขกท่าภาษี กะฎีบ้านท้ายตุ โลกกะฎีทอง โลกแขก ฯลฯ - สิริ ตั้งตรงจิตร อ้างแล้ว หน้า 5-9, 14-18

สมบัติ จันทรวงศ์, *มหานริฐและประชาธิปไตย : ความคิดทางการเมืองอเมริกัน คศ. 1776 - 1800*, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529. 358 หน้า

